

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILIVA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

ZULFIYA

HAYOTI VA IJODINI O‘RGANISH BO‘YICHA

Dastur va uslubiy qo‘llanma

Toshkent – 2020

Mazkur dastur va uslubiy qo‘llanma birinchi xalq shoirasi Zulfiyaning hayoti va ijodini oliy ta‘lim muassasalarida o‘qitish uchun ishlab chiqildi.

Unda Zulfiya hayoti va ijodining barcha jabhalari qamrab olindi. Talabalar Zulfiya hayoti va ijodi, shoira ijodining o‘ziga xos qirralari, uning adabiy-estetik qarashlari, she‘riyati, dostonlari, publitsistikasi, ocherk, adabiy suhbat, maqolalari va xotiralari bilan tanishib boradi. Shuningdek, shoiraning tarjima sohasida amalga oshirgan ishlari xususida ham ma‘lumotlar berilgan.

Dastur va uslubiy qo‘llanma Zulfiya hayoti va ijodini o‘rganish bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari olib boruvchi oliy ta‘lim muassasalarining professor-o‘qituvchilari uchun mo‘ljallangan.

Mas‘ul muharrir:

Shuhrat Sirojiddinov,
filologiya fanlari doktori,
professor

Tuzuvchi:

Sultonbek Normamatov,
filologiya fanlari doktori, dotsent

Taqrizchilar:

Uzoq Jo‘raqulov,
filologiya fanlari doktori,
professor

Xurshida Xamraqulova,
filologiya fanlari doktori, dotsent

Mazkur uslubiy qo‘llanma Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining 2020-yil 21-avgustdagi 1-sonli yig‘ilishida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan.

I. KIRISH

Zulfiya hayoti va ijodini o‘qitish bo‘yicha dastur oliy ta‘lim muassasalari uchun mo‘ljallangan. Unda mazkur kusning maqsadi, vazifalari va mazmuni ifodalangan bo‘lib, Zulfiya hayoti va ijodi, adabiy-ijtimoiy faoliyati, publitsistik mahorati, badiiy ijod sohasida amalga oshirgan ishlari yoritilgan. Ularni talabalar ongiga singdirish dasturda belgilangan mavzular bo‘yicha o‘tiladigan turkum mashg‘ulotlar orqali amalga oshiriladi.

II. FAKULTATIV O‘QUV KURSINING MAQSADI

Talaba-yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, ulug‘ ajdodlarimiz bosib o‘tgan hayot yo‘lini o‘rnak sifatida ko‘rsatish, Zulfiya hayoti va ijodini o‘rganishning zaruriyatini tushuntirish, Zulfiyaning bugungi milliy ma‘naviyatimiz, boy madaniy merosimiz xazinasida tutgan o‘rnini, qadr-qimmatini asoslashdan iborat.

III. FAKULTATIV O‘QUV KURSINING VAZIFALARI

– Zulfiya hayoti va ijodini atroflicha o‘rganish misolida har qanday millatning ma‘naviy qiyofasini uning oydin (ziyoli)larining intellektual-estetik saviyasi belgilashini ko‘rsatish;

– boshqa kasb egalarining o‘z milliy adabiyoti namunalaridan xabardorlik darajasi jamiyat taraqqiyoti uchun katta ahamiyat kasb etishi, badiiy adabiyot odamga shunchaki axborot bermay, balki badiiy vositalar yordamida kishida munosabat uyg‘otishi, tuyg‘ularini qo‘zg‘ashi, har qanday munosabat esa kishida nuqtai nazar, pozitsiya, ma‘naviy qiyofa shakllanishiga xizmat qilishini uqtirish;

– Zulfiya o‘zining uzoq yillik ijodiy umri davomida yuksak ma‘naviy fazilatlarni kuylagani, ularni tinim bilmay targ‘ib qilgani, bu holat kelajak egalari bo‘lmish millat oydinlarining shoira ijodidan atroflicha xabardor bo‘lishlarini taqozo qilishini ta‘kidlash;

– Zulfiya o‘zining ijod namunalarida sadoqat, vafo, odamiylik, yurtsevarlik, adolat singari ezgu ma‘naviy-axloqiy sifatlarni tarannum qilganini ochib berish;

– shoira, barcha iste‘dod egalari singari, o‘zi yonmay turib o‘zgani yondirish mumkin emasligini yaxshi anglagani sababli o‘z tuyg‘ularini ifodalashda chin samimiyat va tabiiylik yo‘lidan borganini yetkazish. Bu hol uning bitiklarining o‘qishli bo‘lishini, o‘zgalarga kuchli ta‘sir ko‘rsatishini ta‘minlaganini anglatish;

– Zulfiya faqat ijodi bilan emas, balki yirik shaxsiyati, olijanob tutumlari, e‘tirof qilish va andaza olishga loyiq hayot yo‘li bilan ham o‘zgalarga namuna edi. Yigirma to‘qqiz yoshida beva qolgan Zulfiya o‘zining uzoq umri davomida yori buyuk shoir Hamid Olimjonga bo‘lgan ulkan muhabbatiga sodiq qoldi. O‘zbek ayoliga xos sadoqat, vafodorlik, sabru qanoat, fidoyilik namunalarini ko‘rsatib yashaganini uqtirishdan iborat.

IV. FAKULTATIV O‘QUV KURSINI O‘ZLASHTIRISHGA QO‘YILADIGAN TALABLAR:

- Zulfiya faoliyatining bugungi milliy mafkuramiz bilan hamohang jihatlarini anglab yetishlari;
- Zulfiya hayoti va ijodi yuzasidn ma’lumotga ega bo‘lishlari, o‘zlashtirgan bilimlarni to‘g‘ri mushohada eta olishlari;
- Zulfiyaning publitsistik faoliyati, jumladan, ijtimoiy-siyosiy, ma’rifiy mavzudagi maqolalari bilan tanishish, ularda aks ettirilgah g‘oyalarni talqin qila olishlari;
- Zulfiyaning shoira sifatidagi qiyofasini ochib beruvchi she’riyati, dostonlari va tarjimalarini o‘rganishlari;
- Zulfiya adabiy merosi bilan tanishish orqali shoira adabiy-estetik qarashlari mohiyatini anglashlari zarur.

V. FAKULTATIV O‘QUV KURSINING BOSHQA FANLAR BILAN BOG‘LIQLIGI

Fakultativ o‘quv kursi – “Adabiyot nazariyasi”, “O‘zbek adabiyoti tarixi”, “Pedagogika”, “Tarix”, “Madaniyatshunoslik”, “Jahon adabiyoti”, “Milliy g‘oya va mafkura” va ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan o‘zaro aloqador hisoblanadi.

VI. FAKULTATIV O‘QUV KURSINING HAJMI VA MAZMUNI

Fakultativ o‘quv kursining hajmi:

№	Mashg‘ulot turi	Ajratilgan soat
1	Ma’ruza	8
2	Muloqot	4
3	Munozara	4
4	Taqdimot	4
	JAMI:	20

Mashg‘ulotlarning mavzulari, mazmuni, kutiladigan natija va ularga ajratilgan soatlarning miqdori:

	Mavzular	Mazmuni	Kutiladigan natija	soat
	MA’RUZALAR			8
1	Zulfiya hayoti va ijodi	Zulfiya hayoti va ijodi, u yashagan davr ijtimoiy-siyosiy jarayonlari haqida ma’lumot beriladi. Zulfiya ijodini o‘rganishning ahamiyati	O‘zbek she’riyati haqida Zulfiya hayoti va ijodi misolida tushuncha hosil qiladilar, XX asr sho‘ro adabiyotida kechgan jarayonlar haqida ogoh	2

		tushuntiriladi. Zulfiya dunyoqarashi kengayishida muhim ta'sir ko'rsatgan omillar izohlanadi.	bo'ladilar. Ijodkor dunyoqarashi kengayishida muhim ta'sir ko'rsatgan omillar haqida xulosa chiqarish ko'nikmalari hosil bo'ladi.	
2	Zulfiya ijodining o'rganilishi.	<p>Zulfiya ijodining o'rganilish davri uning adabiy-estetik qarashlarining o'sish va o'zgarish davri bilan uyg'un keladi. Shoira ijodini shartli ravishda quyidagi bosqichlardan iborat, deb belgilash mumkin:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. XX asrning 30-yillar davri. 2. XX asrning 40-yillari ijodi. Zulfiya ijtimoiy dardni kuylashni she'riyatning asosiy mezoni sifatida tushundi. 3. XX asrning 50-70-yillari. 4. 80 – 90-yillar she'riyati. <p>Zulfiya ijodini janriy yo'nalishlari jihatidan uch yirik guruhga bo'lib o'rganish mumkin:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. She'riyati. Uning she'riyatini she'rlar va dostonlarga bo'lish maqbulroq. 2. Publitsistikasi. Bu yo'nalishda uning ocherklari, xotiralari, suhbatlari va maqolalari alohida o'rin tutadi. Shuni qayd etish lozimki, uning publitsistikasi ravon yozilgani, oson tushunilishi va boy 	<p>Talabalar shoira ijodining o'rganilish bosqichlarida ijodining o'sish va o'zgarish pallalari haqida ma'lumot oladilar. Uning ijodiga Hamid Olimjonning ta'siri qanday bo'lgani haqida ma'lumot hosil qiladilar. Ijodiga hijron motivi kirib kelgani bilan tanishadilar. Shoira lirikaning qaysi janrlarida ijod qilgani haqida bilimga ega bo'ladilar. Publitsistik qarashlarini o'rganadilar.</p>	2

		tasviri bilan ajralib turadi. Balki bu uning 30 yildan ko'p vaqt mobaynida "Saodat" jurnalidagi faoliyatining mahsulidir. Ayni shu davrda bu jurnalning respublikada yetakchi maqomga ko'tarilganligini alohida aytish lozim.		
3	Zulfiya she'riyati.	O'tgan asr adabiy jara-yonida Zulfiya hayoti va ijodiy roli yoritib beriladi. Zulfiyaning she'riy mahorati haqida ma'lumot beriladi.		2
4	Zulfiyaning adabiy-estetik qarashlari	Shoira Zulfiyaning she'r, she'riyat, shoirlik haqidagi bir qator adabiy-estetik qarashlari tahlil qilinadi. Shoiraning ustozlari va zamondoshlari, shogirdlariga bergan baholari orqali adabiy jarayonga shoiraning munosabati aniqlash-tiriladi.	Zulfiyaning adabiy-estetik qarashlari orqali, uning she'riyatiga baho beriladi. Saylanmalariga kiritilgan asarlari orqali shoiraning badiiy mahorat masalalariga urg'u beriladi. Talabalar shoira ijodi bilan yaqindan tanishadilar.	2
SUHBAT-MULOQOTLAR				4
1	Birgalikda bosilgan yo'llar	Zulfiya ijodining o'sish o'zgarish davri Hamid Olimjon bilan kechgan damlardir. Birgalikda kechirilgan umr keyinroq Zulfiya uchun ikki kishining umrini baravar yashab ijod etish mashaqqatini berdi.	Zulfiya Hamid Olimjon-dan tarjima sirlarini, she'r yozish san'atini o'rgandi. Birgalikda "Hijron kunlarida" nomli she'riy to'plamini tahrir qildilar. Talabalar ayni birgalikda bosilgan mashaqqatli, baxtli va sharafliligi haqida ma'lumotga ega bo'ladilar.	2
2	Zulfiya tarjimon	Zulfiya asosan rus adabiyotidan, shuningdek, qardosh xalqlar	Uning Pushkin, Nekrasov, Mustay Karim, Nozim Hikmat, Mirzo	2

		adabiyotidan ko‘plab tarjimalar qilgan. U tarjimon sifatida o‘ziga va tarjimonlarga ham talabchan bo‘lgan. Uning suhbatlari bundan dalolat beradi.	Tursunzoda, Marina Svetayeva, Anna Axmatova va ijodidan qilgan tarjimalari xususida bilim hosil qiladilar.	
MUNOZARALAR				4
1	Zulfiya publitsistikasi	Zulfiya uzoq vaqt “Saodat” jurnalida ishlagani, publitsistik mahoratga ega bo‘lgani, bir qancha ocherklari, adabiy suhbatlari, maqolalari Zulfiya ijodining ikkinchi qirrasini bo‘lgan publitsistikasi haqida ma’lumot berishini ta’kidlash lozim bo‘ladi.	“Yorqin yo‘lda”, “Yoshlikning qulochi” kabi ocherklarida zamonasining ilg‘or ayollari haqida qalam tebratgani, xususan, ustoz Oydin Sobirova va mashhur paxtakor Tursunoy Karimova haqida jonli fikrlari bilan tanishadilar. Shuningdek, bir qator adabiy suhbatlarida adabiyot, san’at haqida ma’lumot oladilar. Xotiralari bilan tanishgan talaba shoiraning onasi, otasi, oilaviy hayoti, Hamid Olimjon, Mirtemir, Oybek, G‘afur G‘ulom haqida ma’lumotlarga ega bo‘ladilar.	2
2	Zulfiyaning adabiy suhbatlari	“Yurtim xaritasi – mening yuragim” (Shoira Olga Ipatova bilan suhbat), “Hayot va so‘z” (Aleksandr Naumov bilan suhbat). “Go‘zallik yashagan qalb” (Anvar Jo‘raboyev bilan suhbat) “Buyuk davrga hamohanglik” (V.Tyurikov bilan suhbatlarida shoiraning shaxsiy fazilat-lari, hayotga qarashlari haqida ma’lumotlar jamlangan.	Mazkur suhbatlarda shoiraning ijodiy portretini belgilagan omillar haqida talabalar to‘la ma’lumotga ega bo‘ladilar.	2

TAQDIMOT				4
1	Zulfiya she'riy kitoblari	Zulfiyaning 3-jildlik saylanmasiga uning 13 ta she'riy turkumidan she'rlar saralanib kiritilgani, bu she'rlar ijodining dastlabki pallasidan boshlanib badiiy jihatdan mukammal holga yetgan she'rlarigacha o'zida aks ettirgani izohlab beriladi.	Talabalar Zulfiyaning "Shalola,, "Mushoira", "Kamalak" nomlari 3-jildlik saylanmasi 1985-86-yillarda nashr qilingani haqijda, unda shoironing deyarli barcha adabiy merosi o'rin olgani haqida ma'lumotga ega bo'ladilar.	2
2	Zulfiya dostonlari	Zulfiyaning dostonchilik mahorati, "Quyoshli qalam", "Mushoira", "Xotiram siniqlari" dostonlarining o'ziga xosligi va shoironing poetik mahorat masalalari yoritiladi.	Zulfiya ijodida dostonchilik alohida o'ringa ega bo'lganligi, "Quyoshli qalam"da Oybek ijodi lirik tahlil qilingani, "Mushoira" dostoni shoira ijodida nozik tasvirga tortilgani bilan ajralib turishi, "Xotiram siniqlari" shoira shaxsiyatiga yangicha nigoh bilan qarash zaruratini paydo qilishi bilan ahamiyat kasb etgani tahlil qilinadi.	2

VII. "ZULFIYA HAYOTI VA IJODI" KURSINI O'QITISHNING O'QUV-USLUBIY TA'MINOTI

"ZULFIYA HAYOTI VA IJODI" KURSINING SILLABUSI

Fanning qisqacha tavsifi			
OTMning nomi va joylashgan manzili:			
Kafedra:	O'zbek tili va adabiyoti		
Ta'lim sohasi va yo'nalishi:			
Fanni (kursni) olib boradigan o'qituvchi to'g'risida ma'lumot:		e-mail:	

Dars vaqti va joyi:		Kursning davomiyligi:			
Individual grafik asosida ishlash vaqti:					
Fanga ajratilgan soatlar	Auditoriya soatlari			Mustaqil ta'lim:	30
	Ma'ruza:	8	Seminar		
Fanning boshqa fanlar bilan bog'liqligi:	Fakultativ o'quv kursi – “O‘zbek adabiyoti tarixi”, “Adabiyot nazariyasi”, “Tarix”, “Madaniyatshunoslik”, “O‘zbek adabiy tili tarixi”, “Milliy g‘oya va mafkura” kabi ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan o‘zaro aloqador hisoblanadi.				
Fanning mazmuni					
Kursning maqsad va vazifasi:	<p>Fanning asosiy maqsadi - Talaba-yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, ulug‘ ajdodlarimiz bosib o‘tgan hayot yo‘lini o‘rnak sifatida ko‘rsatish, Zulfiya hayoti va ijodini o‘rganishning zaruriyatini tushuntirish, o‘zbek adabiyotida ayol ijodkorlarning o‘rnini birgina Zulfiya hayoti va ijodi misolida tushuntirish, Zulfiyaning milliy ma’naviyatimiz, boy madaniy merosimiz xazinasida tutgan o‘rnini, qadr-qimmatini asoslashdan iborat.</p> <p>Fanning vazifasi:</p> <ul style="list-style-type: none"> – XX asr o‘zbek sho‘ro adabiyotida Zulfiya hayoti va ijodining tutgan o‘rni va mavqeyini ochib berish; – Zulfiya hayoti va ijodiga doir muhim ma’lumotlarni ijodiy merosi va zulfiyashunos olimlar qarashlari asosida xolisona yoritib berish; – Zulfiya she’riyati, dostonchiligi misolida adabiy -estetik qarashlarini atroflicha ochib berish; – yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ma’rifat va taraqqiyotga boshlash yo‘lida Zulfiya faoliyatidan, asarlaridan foydalanishni targ‘ib etish; – Zulfiya hayot yo‘li va faoliyati asosi bo‘lgan ezgulik, sadoqat, mardlik, fidoyilik, ma’rifatparvarlik, kabi fazilatlarining ma’navi-axloqiy mohiyati va bugungi kun yoshlari kamolotidagi ahamiyatini tushuntirish; <p>Zulfiyaning shoira sifatida yaratgan ijod mahsullari – she’riyati, dostonlari, adabiy suhbatlari, xotiralari, ocherklari, tarjimalari, tanqidiy maqolalari mohiyatini, ma’no-mazmunini, g‘oyaviy maqsadlarini bugungi kun nuqtayi nazaridan kelib chiqib tahlil qilish.</p>				
Talabalar uchun talablar	<p>Fakultativ kursni o‘zlashtirish jarayonida talaba:</p> <ul style="list-style-type: none"> - XX asr o‘zbek adabiyoti; - Zulfiyaning hayoti va faoliyati; 				

	<ul style="list-style-type: none"> - o‘zbek sho‘ro adabiyotining o‘ziga xos xususiyatlari haqida tasavvurga ega bo‘lish; - Zulfiya ijodining bosh leytmotivi; - Zulfiya she‘riyatining mezonlari; - Zulfiya hayoti; - Zulfiya ijodini bilish va ulardan foydalana olish; - Zulfiya ijodining o‘zbek adabiyotidagi o‘rnini bilish; - Zulfiya yashagan adabiy davr va jarayondan xabardor bo‘lish; - adabiyotning ijtimoiy mohiyatini tushuntira bilish; - shoira ijodining o‘ziga xos xususiyatlarini izohlay olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak.
Elektron pochta orqali munosabatlar tartibi	Professor-o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi aloqa elektron pochta orqali ham amalga oshirilishi mumkin.

Sillabus taqvim:
O‘tiladigan mavzular ro‘yxati:

No	Mavzular	Ma’ruza	Suhbat-muloqot	Munozara	Taqdimot
1	Zulfiya hayoti va ijodi	2 soat			
2	Zulfiya ijodining o‘rganilishi	2 soat			
3	Zulfiya she‘riyati	2 soat			
4	Zulfiyaning adabiy-estetik qarashlari	2 soat			
5	Birgalikda bosilgan yo‘llar		2 soat		
6	Zulfiya - tarjimon		2 soat		
7	Zulfiya publitsistikasi			2 soat	
8	Zulfiyaning adabiy suhbatlari			2 soat	
9	Zulfiyaning she‘riy kitoblari				2 soat
10	Zulfiya dostonlari				2 soat
Jami		8 soat	4 soat	4 soat	4 soat
Asosiy adabiyotlar:		1. Karimov N. va boshqalar. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. –T.: O‘qituvchi,1999. 2. Sodiq S. Yangi o‘zbek adabiyoti tarixi. – T.: “O‘qituvchi” NMIU, 2019.			
Qo‘shimcha adabiyotlar:		1. Shalola. Saylanma. 3 jildlik. 1-jild –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1985. 2. Mushoira. Saylanma. 3 jildlik. 2-jild –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1985. 3. Kamalak. Saylanma. 3 jildlik. 3-jild –T.:			

	<p>Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʻat nashriyoti, 1986.</p> <p>4. Qozoqboy Yoʻldosh. Soʻz yolqini. –T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.</p> <p>5. Karimov N. Zulfiya (maʼrifiy-biografik asar). –T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015.</p> <p>6. Umurov H. Tahlil chizgilari. –T.: “Muharrir”, 2013.</p> <p>7. Sharafiddinov. O. Tanlangan asarlar. –T.: “Sharq”, 2019.</p>
Fan dasturning informatsion-uslubiy taʼminoti	<p>1. www.ziyonet.uz</p> <p>2. www.e-tarix.uz</p> <p>3. www.ziyouz.com</p>

“ZULFIYA HAYOTI VA IJODI” KURSINI OʻQITISHNING MAʼRUZA TEXNOLOGIYASI

Vaqt: 2 soat	Talabalar soni ___ nafar
Oʻquv mashgʻulotining shakli	Muammoli maʼruza
Maʼruza mashgʻulotining rejasi	
Oʻquv mashgʻulotining maqsadi: Zulfiya hayoti va ijodini oʻrganish, Zulfiya birinchi oʻzbek xalq shoirasi ekanligi, Zulfiya ijodining oʻzbek adabiyotida tutgan oʻrnini aniqlash	
Pedagogik vazifalar: - Zulfiya hayoti va ijodi haqida maʼlumot berish; - Zulfiya ijodining oʻzbek adabiyotida tutgan oʻrni bilan tanishtirish; - Zulfiya hayoti va ijodining ahamiyatini koʻrsatish.	Oʻquv faoliyatining natijalari. <i>Talaba:</i> - Zulfiya hayoti va ijodi bilan tanishadi; - Zulfiya ijodining oʻzbek adabiyotida tutgan oʻrni bilan tanishadi; - Zulfiya hayoti va ijodining ahamiyatini tushunib etadi.
Oʻqitish uslubi va texnikasi	Visual maʼruza, blis-soʻrov, bayon qilish, klaster.
Oʻqitish vositalari	Maʼruzalar matni, E-board, tarqatma materiallar, grafik organayzerlar
Oʻqitish shakli	Jamoa va guruh boʻlib ishlash
Oʻqitish shart-sharoiti	Elektron doska bilan jihozlangan xona

MA'RUZA MASHG'ULOTINING TEXNOLOGIK XARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat	
	O'qituvchi	Talaba
<p>1-bosqich. O'quv mashg'uloti-ga kirish. 10 daqiqa</p>	<p>O'qituvchi mashg'ulot mavzusini e'lon qiladi. Dars maqsadini aniq tushuntiradi, har bir bosqich uchun ajratilgan vaqt hajmini aniqlaydi, darsdan kutilayotgan natijalarni eslatadi.</p>	<p>Talabalar mashg'ulot mavzusi hamda bosqichlari, qoidalari, kutilayotgan natijalarni aniq tushunib oladilar. Jamoaviy ta'limiy faoliyatga tayyor bo'ladilar, mavzuga nisbatan qiziqish shakllanadi.</p>
<p>2-bosqich. Asosiy bosqich. 55 daqiqa</p>	<p>Ma'ruza mashg'uloti rejasi va tuzilishiga muvofiq ta'lim jarayonini tashkil qiladi. Zulfiya hayoti va ijodiga oid materiallar bilan tanishtiradi. Zulfiya hayoti va ijodi bilan bog'liq materiallar haqida ma'lumot beradi. Shoira ijodining asosi bo'lgan adabiy merosi bilan tanishtiradi. Zulfiya zamon-doshlari va ustozlari, shogirdlarining uning ijodi haqida bergan ma'lumotlari bilan ma'ruzani boyitadi. Zulfiya ijodiga oid videoroliklar orqali shoira shaxsiyatiga xos muhim chizgilarni aniqlashtiradi.</p>	<p>Mashg'ulot mavzusi bo'yicha nimalarni bilishlari, nimalarni bilishni istashlari aniqlashtirib olinadi va bunda jadvalning 3-ustuni darsning yakuniy bosqichida to'ldiriladi. Talabalar ta'limiy faoliyatga nisbatan motivatsiya rivojlanadi, o'quv-bilish faoliyatlari to'g'ri rejalashtiriladi. Ularda ta'limiy maqsadlar asosida hamkorlikda ishlash, izlanish ko'nikmalari tarkib topadi.</p> <p>Talabalar o'qituvchi tomonidan berilgan muammoli savollarga shaxsiy fikr, nuqtai nazarlaridan kelib chiqqan holda erkin fikr bildiradilar. O'rganayotgan muammo yuzasidan shaxsiy fikr, munosabat tarkib topadi, talabalar faollashadi.</p> <p>Taqdimotda keltirilayotgan ma'ruza matnini tezislar shaklida yozib oladilar.</p> <p>Talabalar faol hamkorlikda ta'lim olishni o'rganadilar, ularda onglik va mas'uliyatlik kabi kasbiy sifatlar shakllanadi.</p> <p>Refleksiya bosqichida talabalar o'qituvchi tomonidan berilgan muammoli savollar xususida</p>

		fikrlaydilar, o'z nuqtai nazarlarini bildiradilar.
3-yakuniy bosqich. 10 daqiqa	Talabalar tomonidan ma'ruzada keltirilgan o'quv axborotining o'zlashtirilganlik darajasini aniqlash maqsadida mavzuga oid kichik esse yozish topshirig'i beriladi.	Ilmiy axborot yozishda faol ishtirok etadilar.
Mustaqil ta'lim uchun topshiriq. 5 daqiqa	Mavzuni to'liq o'zlashtirish, muloqot vositalari biriga misollar tayyorlab kelish.	Mavzu bo'yicha maqola tayyorlaydilar.

VII. KURS YUZASIDAN MASHG'ULOTLAR VA MUSTAQIL TA'LIM YUZASIDAN KO'RSATMALAR

O'qitishda kasbiy yo'naltirilganlikni amalga oshirishdagi faoliyati.

Ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash yuzasidan o'qituvchining amaliy faoliyati quyidagi bosqichlar:

- innovatsion texnologiyalarning metodologik asoslarini o'zlashtirgan holda uni pedagogik amaliyotda qo'llash yo'llarini belgilash;

- innovatsion texnologiyalar talablari asosida ta'lim-tarbiya jarayonini loyihalash;

- o'qitishning barcha shakllari: ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari, auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar, mustaqil ta'limning didaktik maqsadlarini e'tiborga olgan holda innovatsion texnologiyalarni tanlash va joriy etish;

- o'qitishning asosiy shakllari bo'lgan ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarida o'rganiladigan mavzuni mazmunini e'tiborga olgan holda axborot-kommunikatsion va pedagogik innovatsiyalarni uyg'unlashtirish va amalda qo'llash;

- mazkur jarayondan olingan natijalarni tahlil qilish, umumlashtirish, talabalarning bilim, ko'nikma va malakalaridagi bo'shliqlarni aniqlash, ularni bartaraf etish yo'llarini belgilashdan iborat.

Ta'lim tizimida interfaol ta'lim texnologiyalarining quyidagi shakllar mavjud:

Ta'lim innovatsiyalari bir necha turga ajratiladi:

1. Faoliyat yo'nalishiga ko'ra: pedagogik jarayonda yoki ta'lim tizimini boshqarishda qo'llaniladigan innovatsiyalar.
2. Kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra: radikal, modifikatsiyalangan hamda kombinatsiyalangan innovatsiyalar.
3. O'zgarishlarning ko'lamiga ko'ra: tarmoq (lokal), modul va tizim innovatsiyalari.
4. Kelib chiqish manbaiga ko'ra: jamoa tomonidan bevosita yaratilgan yoki o'zlashtirilgan innovatsiyalar.

Zamonaviy sharoitda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li – bu mashg'ulotlarning interfaol metodlar yordamida tashkil etish.

“Interfaol” tushunchasi ingliz tilida “interact” (rus tilida “interaktiv”) “inter”– o‘zaro, ikki taraflama, “act” – *harakat qilmoq, ish ko‘rmoq* kabi ma’nolarni anglatadi.

Interfaol ta'lim – ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko'nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim hisoblanadi.

Interfaollik ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko'nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaliklaridir.

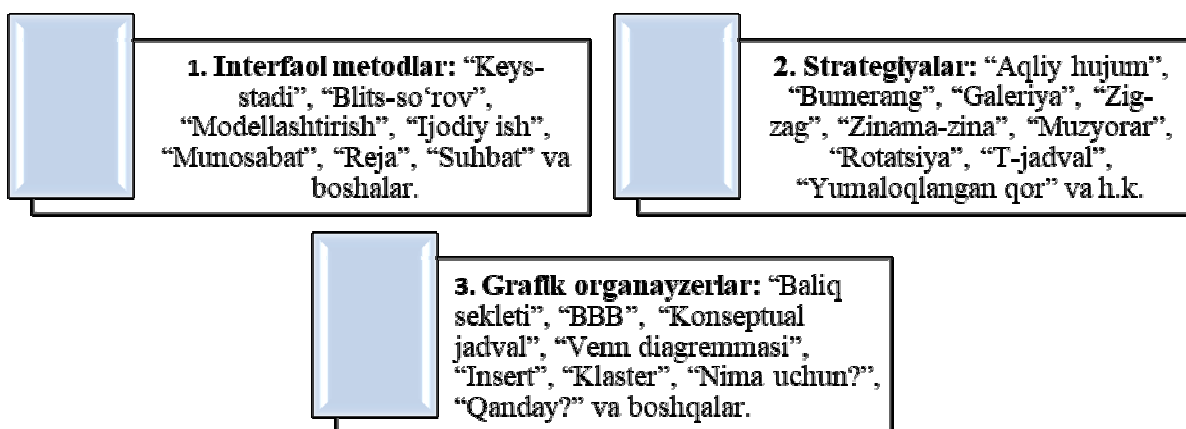
Mantiqiy nuqtai nazardan interfaollik, eng avvalo, ijtimoiy subyektlarning suhbat, o‘zaro hamkorlikka asoslangan harakat, faoliyatning olib borishlarini ifodalaydi.

An’anaviy ta’limda ham, tabiiy ravishda, suhbat asosini axborot tashkil etadi. Ammo axborot uzatishning asosiy manbai o‘qituvchining tajribasi bo‘lib, bu jarayonda u yetakchilik, dominantlik qiladi, ya’ni u darsning asosiy vaqtida bilimlarni og‘zaki tarzida o‘quvchi (magistrant)larga etkazib berishga intiladi. Faollik ko‘rsatish o‘qituvchigagina xos bo‘lib, o‘quvchi (magistrant)lar bu vaziyatda sust tinglovchi bo‘lib qoladi. Ularning asosiy vazifasi o‘qituvchini tinglash, zarur o‘rinlarda yozish, savollar bilan murojaat qilinganida javob qaytarish, kam holatlarda ruxsat etilganidagina so‘zlashdan iboratdir.

Interfaol ta’limning asosiy belgilari

Bugungi kunda respublika ta’lim muassasalarida interfaol ta’limning quyidagi eng ommaviy texnologiyalar qo‘llanilmoqda:

Keyingi yillarda ta'limda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosiy o'rinni egallamoqda. Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda. O'zida ana shu imkoniyatlarni namoyon eta olgan ta'lim *shaxsga yo'naltirilgan ta'lim* deb nomlanadi. Ushbu ta'lim pedagog va magistrant o'rtasidagi o'zaro munosabat hamkorlik va tanlash erkinligiga asoslanib, magistrantni qadriyat sifatida e'tirof etilishini uchun sharoit yaratadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining quyidagi turlari farqlanadi: 1. Modulli ta'lim texnologiyasi. 2. Muammoli ta'lim texnologiyasi. 3. Interfaol ta'lim texnologiyasi. 4. Individual ta'lim texnologiyasi. 5. Masofaviy ta'lim texnologiyasi. 6. Kompyuter ta'lim texnologiyasi. 7. Hamkorlik ta'lim texnologiyasi. 8. Loyiha ta'lim texnologiyasi. 9. Dasturiy ta'lim texnologiyasi. 10. Tabaqalashtirilgan ta'lim texnologiyasi. 11. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi. 12. O'yin texnologiyalari. 13. Gender ta'lim texnologiyasi. 14. Quvvatni tejovchi ta'lim texnologiyasi.

Mazkur ta'lim texnologiyalaridan *modulli ta'lim, muammoli ta'lim va interfaol ta'lim texnologiyalarini* faol qo'llash tavsiya qilinadi.

Ta'lim jarayonida faol qo'llanayotgan innovatsion texnologiyalardan biri **keys-stadi** hisoblanadi. Keys texnologiyasi bugungi kungacha asosan iqtisod va huquq sohalarida qo'llab kelingan. Hozirgi kunda boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlarda foydalanish ham ta'lim samaradorligini oshirishi e'tirof etilmoqda.

Keys-stadi – (inglizcha *case* – to'plam, aniq vaziyat, *stadi* – ta'lim) keysda bayon qilingan va ta'lim oluvchilarni muammoni ifodalash hamda uning maqsadga muvofiq tarzdagi yechimi variantlarini izlashga yo'naltiradigan haqiqiy yoki sun'iy ravishda yaratilgan vaziyatning tahlil etilishiga asoslanadigan o'qitish metodi.

Keys-stadi usuli qo'llanilgan o'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi Ishlar bosqichi va mazmuni

Ishlar bosqichi va mazmuni	F a o l i y a t	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchi
Tayyorgarlik	Tanishish uchun talabalarga keys materiallarini tayyorlaydi va avvalgi mashg'ulotlarda arqatadi.	Keys mazmuni bilan tanishadilar
1-bosqich. O'quv mashg'ulotiga kirish. (5 daq.)	1.1. O'quv mashg'ulotining mavzusi, maqsadi, kutilayotgan natijalar va uni olib borish rejasi bilan tanishtiradi. Keys ahamiyatini va uni kasbiy bilimlarni rivojlantirish nishiga ta'sirini tushuntiradi.	Diqqat qiladilar.

2-bosqich. Bilimlarni faollashtirish (10 daq.)	2.1. Talabalar bilimini faollashtirish maqsadida mavzuning asosiy tushun-chalari bo'yicha tezkor-so'rov o'tkazadi (ilova). 2.2. Amaliy mashg'ulotda ishlash tartibi, baholash ko'rsatkich va mezonlari bilan tanishtiradi (ilova).	Savollarga javob beradilar. Muhokama qiladilar, aniqlash tiruvchi savollar beradilar.
3-bosqich. Alohida Ishlash. (20 daq.)	3.1. Keys materiallarini muhokama qilishni tashkillashtiradi, ishlash qoidasi, vaziyatlarni tahlil qilish chizmasi, muammolarni ifodalanishiga e'tibor berishlariga qaratadi. 3.2. Vaziyatni mustaqil tahlil qilishni, muammoni ifodalashni, yechish yo'lla-rini aniqlashni, so'ngra uni yechish topshirig'ini beradi	Keys materiallarini muhokama qiladilar, aniqlaydilar, savollar beradilar. Mustaqil ravishda tahlil qilish varag'ini to'ldiradilar, muammoni yechadilar.
4-bosqich. Kichik guruhlarda ishlash (20 daq.)	4.1. Talabalarni kichik guruhlariga bo'ladi va topshiriq beradi: vaziyatni muhokama qilish va tahlil qilib ko'rish, guruh uchun vaziyatni tahlil qilish varag'ini to'ldirish, yechish tartibini ishlab chiqish, topshiriqni yechish, taqdimotga tayyorlanish	Keysni yechish va taqdimot varag'ini tayyorlash bo'yicha harakatlar qiladilar
5-bosqich. Taqdimot (20 daq.)	5.1. Taqdimot, muhokama va guruhlar taqdimotini o'zaro baholashni tashkil-lashtiradi. Javoblarni sharhlaydi, tahlil qilish va muammoli vaziyatni yechish jarayonida qilingan xulosalarga e'tibor qaratadi.	Guruhlar taqdimot Qiladilar. Boshqa talabalar munozarada ishtirok etadilar, savollar beradilar

KONSEPTUAL JADVAL

O'rganilayotgan tushuncha, hodisa, fikrlarni uch va undan ortiq jihat va ko'rsatkichlari bo'yicha taqqoslashni ta'minlaydi hamda yaxshi samara beradi. Tizimli fikrlashga o'rgatish, muammoni tahlil qilish, ma'lumotlarni tuzulmaga keltirish, tizimlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish, o'rganilayotgan hodisalarning muhim belgilarini aniqlash, tadqiqot yo'nalishini belgilash, internetda axborot qidirish uchun tayyanch so'z va iboralarni tanlash maqsadlarida tuziladi.

Jadval quyidagicha tuziladi: gorizontaal bo'yicha taqqoslanadigan tushunchalar, vertikal bo'yicha esa, ularning taqqoslanadigan turli jixat va xossalari joylashtiriladi.

Konseptual jadvalda o'zlashtirilayotgan o'quv materialining ancha qismini ixcham shaklda ifodalanadi. Bunday jadval mashg'ulotning metodik ta'minotini yanada boyitadi. Muayyan matn bo'yicha konseptual jadvallarni mikroguruhlarda aqliy hujumdan foydalanib tuzish va ularni guruh bo'yicha muhokama qilib, eng maqbul variantini qabul qilish amaliy mashg'ulotlarning «anglash» fazasida yaxshi natija berishi mumkin. Konseptual jadval yordamida bir necha kasb yoki mutaxassisliklarni taqqoslash ham mumkin. Dars davomida o'tkazilayotgan munozara davomida talabalarga konseptual jadval tuzish topshirig'ini berish tavsiya etiladi. Bunday jadval tuzishni uyga vazifa berish esa talabalarning mustaqil bilish faoliyatini yanada samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Fakultativ o'quv kursini o'qitishda **slaydlar, video, multivideo, qisqa metrajli hujjatli filmlardan** foydalanish mumkin. Shuningdek, o'qitishning **an'anaviy va ilg'or usullarini, shuningdek, o'qitishning an'anaviy va ilg'or uslublarini, jumladan, ekspress so'rovlar, test so'rovlari, dasturiy o'qitish, davra suhbatlarini o'tkazish, muammoli o'qitish texnik vositalarini qo'llash, ekskursiya** va boshqa usullardan foydalanish orqali amalga oshiriladi.

Mustaqil ta'lim-tarbiya jarayoni mashg'ulotlari ma'ruza, muloqot, munozara, taqdimot tarzida tashkil etiladi. Ushbu mashg'ulotlar quyidagi algoritm (bilish, qo'llash, tahlil qilish va natija) asosida amalga oshiriladi.

Talabalarga fakultativ o'quv kursini zamonaviy usulda o'rgatish, ularning mustaqil bilim olishiga sharoit yaratish hamda olgan bilimni mustaqil ravishda baholash uchun quyidagilardan foydalaniladi:

– “Aqliy hujum”, “Debatlar” “Rreynstorming”, “Klaster” (axborotni yig'ish), “Sinkveyn” (axborotni yig'ish, “Akvarium”, “Charxpalak”, “Gyalar bahsi”, “Matbuot-konferensiyasi” kabi yangi pedagogik texnologiyalaridan foydalanish.

– Talabalarni oldindan tarqatma materiallar bilan ta'minlashga erishish.

– Talabalarning kichik guruhlarga bo'lib, murabbiy-ustozlar rahbarligida mustaqil bilim olishga o'rgatish.

– ma'ruza matnidagi jadval diagramma va raqamli ma'lumotlarni oldindan tayyorlab, guruh talabalariga tarqatish. (Bu usul o'qituvchining vaqtini tejab, talabalarni ortiqcha yozishdan ozod qiladi).

– Test savollari tuzish.

– “Tayanch” iboralarni ishlab chiqib, talabalarga ularni mukammal o'zlashtirishda ko maklashish.

– talabalarni zamonaviy kompyuter dasturlari asosida tayyorlangan slaydlar bilan ko'rgazmali ma'ruza qilishga o'rgatish kabi usullardan foydalanish mumkin.

MUSTAQIL TA'LIMNI AMALGA OSHIRISH

Talaba mustaqil tayyorlanganda fakulteti o'quv kursi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

– tarqatma materiallar bo'yicha fakultativ o'quv kursi mavzularni o'zlashtirish. Bunda o'qituvchi asosiy materialning bayon qilinishiga alohida ahamiyat berishi lozim bo'ladi. Tarqatma materiallar hajmi har bir mavzu bo'yicha 3-5 sahifa bo'lishiga erishish kerak. Bunday ish natijalari reyting nazoratining muvofiq bosqichlarida tekshiriladi.

– O'qitish va nazorat qilishning avtomatlashtirilgan tizimlari bilan ishlash. Bu usul mashg'ulotlar hamda mustaqil ishga tayyorgarlik ko'rish jarayonida qo'llanilishi mumkin.

– O'z-o'zini baholash orqali bilimni uzluksiz nazorat qilish. Talaba maxsus formula yordamida o'z bilimini o'zi baholaydi va maxsus nazorat daftarlariga qayd etib boradi.

– Fakultativ o'quv mavzulari bo'yicha adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish, qo'shimcha adabiyotlar ishlash hamda ularni o'rganish;

– Talabalarining mustaqil ta'lim va taqdimot bilan bogliq holda fakultativ o'quv kursining muayyan mavzularni chuqur o'rganish. Mustaqil ishning bu shakli barcha semestr talabalariga tavsiya etiladi.

– Internet materiallari.

– Audio manbalar.

– Axborot-resurs markazlaridagi mavjud davriy matbuot materiallari.

– Avtomatlashtirilgan o'rgatuvchi nazorat qiluvchi tizimlar bilan ishlash. Bu mashg'ulotlar talabani bilimlarni yanada mustahkamlaydi, tafakkurini boyitadi

TAQDIMOTLARNI AMALGA OSHIRISH

Taqdimotlar fakultativ o'quv kursda olingan bilim, malaka va ko'nikmaning amalda qo'llanilishi, ya'ni yangi shaxs madaniyati tarziga aylanganligi darajasini ko'rsatuvchi indikator vazifasini o'taydi. Taqdimotlar o'quv taqvimiy rejada ko'rsatilgan mavzular doirasida tavsiya etilgan mavzularga bag'ishlanadi. Talaba mavzuni tanlashga imkon beriladi.

Taqdimotga tayyorlanish jarayonida talabaga quyidagi tavsiyalar va ko'mak beriladi :

– fakultativ o'quv kursi mavzulari bo'yicha adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish, qo'shimcha adabiyotlar ustida ishlash hamda ularni o'rganish.

– internet materiallarini topish va unumli foydalanish;

– audivizual manbalardan foydalanish;

– axborot resurslari markazidagi mavjud davriy matbuot materiallaridan foydalanish.

TAVSIYA ETILADIGAN TAQDIMOT MAVZULARI

1. Zulfiya – birinchi o‘zbek xalq shoirasi
2. Zulfiya hayoti va faoliyatining o‘rganilishi
3. Zulfiyaning adabiy-estetik qarashlari
4. Zulfiyaning “Mushoira” dostonida xalqlar do‘stligining ulug‘lanishi
5. Zulfiya - dostonnavis
6. Zulfiyaning “Quyoshli qalam” dostonida Oybek obrazi
7. Zulfiya va matbuot
8. Zulfiya – publitsist
9. “Saodat” jurnalining milliy jurnalistikamizda tutgan o‘rni
10. Zulfiyaning tanqidiy qarashlari
11. Zulfiya - xotirana
12. Zulfiya ocherklarida xotin-qizlar erki masalasi
13. Zulfiyaning she‘riyat masalasiga oid qarashlari
14. Zulfiyaning adabiy suhbatlarida zamondoshlariga chizgilar
15. Zulfiya va Hamid Olimjon munosabati
16. Zulfiya ijodida hijron mavzusi
17. Zulfiya ayol ijodkorlar kuychisi
18. “Zaynab va Omon” – librettosi haqida
19. Zulfiya ijodining ahamiyati
20. Zulfiya ijodining o‘rganilish bosqichlari.

VIII. FAKULTATIV KURS MAVZULARINING QISQACHA MAZMUNI

MA’RUZALAR

Birinchi mashg‘ulot: Zulfiya hayoti va ijodi.

O‘tkazish shakli: ma’ruza.

O‘qituvchi talabalarni Zulfiya hayoti va ijodi bilan aloqador eng muhim va asosli ma’lumotlar bilan tanishtiradi. Zulfiyaning shoira va davlat hamda jamoat arbobi sifatidagi faoliyati talabalarga tushuntirib boriladi. Ijodkor yashagan tarixiy sharoit va davr ijtimoiy-siyosiy jarayonlari to‘g‘risida tasavvur uyg‘otadi. Zulfiya hayoti va faoliyati tadqiq etilgan ishlar bilan tanishtiradi. Zulfiyaning adabiyot maydoniga kirib kelishi “Hujum” davriga to‘g‘ri kelgani bu uning dastlabki ijodiy ishlarida aks etgani haqida ma’lumot beradi. Shoiraning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga kirib kelishida muhim ta’sir ko‘rsatgan omillar izohlanadi. Zulfiya hayoti va ijodini o‘rganishning ahamiyatini bugungi milliy g‘oya va mafkura negizida tushuntirib o‘tadi.

(Shu o‘rinda Zulfiya hayoti va ijodi yoritilgan tegishli multimedia materiallari namoyish etiladi)

Interfaol metod

Mazkur mashg'ulotda o'qituvchi Didaktik o'yin texnologiyasi (Matbuot konferensiyasi)dan foydalanadi. Matbuot konferensiyasi darsi o'qituvchining kirish so'z bilan ochiladi. U kirish so'zida darsning mavzusi, maqsadi va borishi bilan talabalarni tanishtiradi.

“Matbuot konferensiyasi”da muhbirlarning rolini bajarayotgan talabalar olimlarga quyidagi savollar bilan murojaat etishlari mumkin:

1. XX asrda yashab o'tgan ijodkorlar haqida kimlarni bilasiz?
2. Zulfiya she'riyatining asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?
3. Zulfiya ijodi bo'yicha qanday tadqiqotlar yaratilgan?
4. Zulfiya she'riyatining bosh mavzusi nima?

Qo'llash: Zulfiya faoliyatining o'ziga xos jihatlarini belgilab olishda “O'zbek adabiyoti tarixi”, “Adabiyot nazariyasi” fanlarining tegishli mavzulariga murojaat qilish mumkin.

Natija: Zulfiya hayoti va ijodi to'g'risida tasavvurga ega bo'ladi. Zulfiya hayotini o'rganishning maqsad va mohiyatidan hamda mamlakatimizda san'at va adabiyot sohasida amalga oshirilayotgan yangilanish jarayonlaridan xabardor bo'ladi. Talabada Zulfiyaxonim ijodini xolisona baholash ko'nikmalari paydo bo'ladi.

Tayanch tushunchalar: Zulfiya, XX asr sho'ro adabiyoti, madaniyat, istiqloq, she'riyat, doston, lirika, lirik qahramon, ocherk, publitsistika, adabiy suhbatlar, xotiralar

Ikkinchi mashg'ulot: Zulfiya ijodining o'rganilishi

O'tkazish shakli: ma'ruza.

Zulfiya ijodining o'rganilish davri uning adabiy-estetik qarashlarining o'sish va o'zgarish davri bilan uyg'un keladi. Shoira ijodini shartli ravishda quyidagi bosqichlardan iborat, deb belgilash mumkin:

1. XX asrning 30-yillar davri. Bu davrdagi ijodida badiiyati zaif, ijtimoiy yalang'och she'rlari ko'pchilikni tashkil qiladi. “Hayot varaqlari” she'riy to'plami misolida buni yaqqol kuzatish mumkin.

2. XX asrning 40-yillari ijodi. Bu davrda uning lirikasiga Hamid Olimjonning jiddiy ta'sirini kuzatish mumkin. Shuningdek, 40-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab uning she'riyatiga hijron motivi kirib keldi va u bu motivni yuqori pafosda kuyladi. Hijron motivi “Uni Farhod der edilar” dostoni bilan boshlandi. Bu doston mashhur teatr aktyori Qobilqori Siddiqovning hayotiga bag'ishlangan edi. Ko'rinadiki, bu davr she'riyatida shoira shaxsiylashgan ijtimoiy dardni kuylashni she'riyatning asosiy mezoni sifatida tushundi.

3. XX asrning 50-70-yillari. Bu davrda ijodkor she'riyati ixchamlashdi. Falsafiy umumlashmalar bilan boyidi. Zulfiyaning bu davr lirikasida vazminlik va o'ychilik yetakchilik qiladi.

4. 80-90-yillar she'riyati. Bu davr she'riyatida o'zini sabr-u sadoqat timsoli sifatidagina emas, bir ayol umrini orzu va armonlar bilan o'tkazgan chin inson

sifatida namoyon bo'ldi. Zulfiyaning bu davr ijodida "Xotiram siniqlari" dostoni alohida o'rin tutadi.

Zulfiya ijodini janriy yo'nalishlari jihatidan uch yirik guruhga bo'lib o'rganish mumkin:

1. She'riyati. Uning she'riyatini she'rlar va dostonlarga bo'lish maqbulroq.

2. Publitsistikasi. Bu yo'nalishda uning ocherklari, xotiralari, suhbatlari va maqolalarini alohida o'rin tutadi. Shuni qayd etish lozimki, uning publitsistikasi ravon yozilgani, oson tushunilishi va boy tasviri bilan ajralib turadi. Balki bu uning 30 yildan ko'p vaqt mobaynida "Saodat" jurnalidagi faoliyatining mahsulidir. Ayni shu davrda bu jurnalning respublikada yetakchi maqomga ko'tarilganligini alohida aytish lozim.

Shoira xotirana vis sifatida Hamid Olimjon, Mirtemir, Hadicha Sulaymonovaga bag'ishlangan asarlarida o'z iqtidorini namoyon etgan. Keyinroq, Oybekka bag'ishlab yozilgan "Quyoshli qalam" dostonida shoira ning bu yo'ldagi kuzatishlari lirik tus ham olgan.

Zulfiya adabiy suhbatlari uchun she'r, ijodkor, zamon haqidagi o'ylari yetakchi mavzular bo'lib qoladi. Ayni shu suhbatlarida shoira ning ijodkor sifatidagi qiyofasi ko'proq ranginlik kasb etdi. "Yurtim xaritasi – mening yuragim" (Shoira Olga Ipatova bilan suhbat), "Hayot va so'z" (Aleksandr Naumov bilan suhbat), "Go'zallik yashagan qalb" (Anvar Jo'raboyev bilan suhbat) shoira ning uch jildlik saylanmasiga kiritilgan.

Olga Ipatova bilan suhbatda Zulfiya o'zining shoira sifatida tug'ilishini ikkinchi jahon urushi yillari bilan belgilaydi. Bu davrda yozilgan sara asarlari sifatida "Uni Farhod der edilar" lirik dostoni, "Palak" she'ri va "Hijron kunlarida" she'riy kitobini alohida ta'kidlaydi. Qizig'i, bu kitobning korrekturasi Hamid Olimjon bilan birga ko'rib chiqilgan edi. Shu o'rinda shoira: "***Mening boshimga tushgan kulfat umumiy yo'qotishlar oqimiga teng kelib qoldi. Mening qayg'ularim umumxalq qayg'usiga qo'shib ketdi. Atrofimdagi odamlar bu kitob nega muncha tez yozildi, deb hayron bo'lishadi. Undagi satrlar shaxsan o'z hayotimda ro'y bergan voqealardan oldin yozilganini bilishmasdi***",- degan edi. Ko'rinadiki, shoira hayotida ikkinchi jahon urushi va shaxsiy hayotidagi o'rni qoplanmas yo'qotish bir davrga to'g'ri kelgan edi.

Adabiy suhbatlari shoira ning adabiy-estetik tafakkurini kuzatish, zamon va zamondoshlari haqida xolis fikrlarini aniqlashtirish imkoniyatini beradi. U bir o'rinda: "***Men she'r yoza boshlgan yillar o'zbek she'riyati uchun o'zgarish yillari edi. Yangi hayotning eskilikni sindirishi va inqilobiy qayta qurishlar adabiyotdan ham yangi shakllarni talab qilar edi***",- deya Olga Ipatova bilan suhbatida 30-yillar davriga ixcham munosabat bildirib o'tgan. Zulfiyaning: "***She'rxon hamma vaqt haqiqiy she'rni yasama she'rdan, chinakam shoirni soxta shoirdan ajratib oladi***", "***Endilikda o'zbek she'riyati obrazlilik va murakkablashish hisobiga boyimoqda***" kabi fikrlarida ham she'r va she'rxonlik, shoirlilik malasiga munosabati yaqqol ifoda etilgan.

Shuningdek, Zulfiyaning ocherknavis sifatidagi qirralari ustoz Oydin Sobirovaga bag'ishlangan "Yorqin yo'lda" va mashhur paxtakor Tursunoy

Karimovaga bag'ishlangan "Yoshlikning qulochi" asarlarida yaqqol ko'rinadi. Har ikki ocherk shoironing "Kamalak" deb nomlangan saylanma kitobiga kiritilgan.

3. Tarjimalari. U rus tilining bilimdoni sifatida ko'plab rus shoirlari, shuningdek, zamondosh rus va qardosh xalqlar adabiyotidan barakali tarjima qilgan.

Shoironing uch jildlik saylanmasida barcha she'riy to'plamidagi asarlari qamrab olingan. Bu saylanma "Shalola", "Mushoira", "Kamalak" nomlari bilan 1985-86-yillarda nashr qilingan. Mazkur asarlar bilan ayni vaqtda ziyouz.com kutubxonasi saytida tanishish mumkin.

Zulfiya ijodiga xos jihatlarni aniqlash birinchi o'zbek xalq shoirasi sifatida ko'plab adabiyotshunoslarning diqqat markazida bo'lgan. S.Mamajonov, N.Karimov, H.Umurov, G.Umurova kabi olimlar Zulfiya ijodiga bag'ishlangan kitoblar va monografiyalar bitganlar.

(Shu o'rinda Zulfiya asarlari yortilgan tegishli multimedia materiallari namoyish etiladi)

Interfaol metod

Yoshlar uch guruhga bo'linib, 1-guruh pedagog, 2-guruh ta'lim oluvchi, 3-guruh esa kuzatuvchi mansub vakillar sifatida ishtirok etishadi. Mashg'ulot davomida olingan tushunchalar asosida Zulfiya hayoti va ijodi xususida fikr yuritishadi. Talabalar tomonidan bildirilgan fikrlarning asosli ekanligiga qarab ruhan rag'batlantiriladi.

Qo'llash: tajribali pedagog, san'atshunos, tarixchi mutaxassislar bilan birgalikda interfaol uslubda mashg'ulot olib boriladi.

Natija: Zulfiyaning ijodining o'zbek adabiyotida tutgan o'rni, qoldirgan boy merosining ahamiyatini tushunib yetadilar.

Tayanch iboralar: janr, tur, doston, lirika, she'riyat, lirik qahramon, ichki kechinmalar, hijron motivi.

Uchinchi mashg'ulot: Zulfiya she'riyati

O'tkazish shakli: ma'ruza.

O'qituvchi talabalar diqqatini Zulfiya ijodining dastlabki shakllanish vaqtlariga qaratadi. Zulfiyaning she'r va san'atga qarashini tahlil qilish, uni o'rganish shoira ijodini yana bir marta kuzatish zaruriyatini berdi. Uning ilk she'ri texnikumda o'qib yurgan chog'lari yuzga kelgan. 1931-yil yozilgan "Ozod qiz" deb atalgan mazkur she'r paranjisini tashlab boshiga qizil durra o'rab ishlayotgan ayollarga bag'ishlangan edi.

*Men juda ozod qizman:
Zulmat nima bilmayman,
Fabrikaning qo'ynida
Mehnat qilib yayrayman.
Tongda bong ursa gudok,
Turaman apil-tapil.*

*Ko'kdagi oftob misol
Boshimda durram qizil.*

Shoiraning she'r haqidagi dastlabki qarashlari shunday shakllangan edi. Zulfiyaning ilk she'riy to'plami 1932-yilda o'n yettigina yoshida nashr qilingan. Ammo bundagi boshqa she'rlarning badiiy saviyasi ham yuqoridagi she'r darajasida edi.

“Qizlar qo'shig'i” (1939) kitobiga kirgan she'rlarida yoshlik davrining oniy lahzalari misralarga tizildi. “Bahor kechasi”, “Bahor” she'rlarida yoshlikning bahor davri ham aksini topgan edi. Ammo shoira Zulfiyaning o'zi Hamid Olimjonga: *“Nima uchun men yozgan she'rning poyoni bo'lmaydi, qaysi bandda to'xtatmayin, yana davom ettirsam bo'laveradi-ya”*, - deganida, shoir: *“Chunki sen har bir she'ringda bira to'la hamma gapni aytib olmoqchi bo'lasan, vaholanki, bunday qilish yaramaydi. Keyin bilasanmi, she'rni oxiridan boshlab yozish kerak”*, - deb fikr bildiradi. Ularning ilk uchrashuvidan boshlangan bunday ustoz-shogirdlik munosabati birgalikdagi qisqa umrlari davomida to'xtovsiz davom etdi. Zulfiyaning xotirlashicha, Hamid Olimjon bilan yangi tanishgan paytlaridayoq shoir undan rus adabiyoti bilan oshnomisan? – degan savolni beradi. Asarning asl manbasini o'qish “butun muattarlikni, shiradorlikni his etish imkonini berish”ini aytib, shoiraga Nekrasovning to'plamini keltirib beradi. Chindan ham ikkinchi to'plamdagi ko'pchilik she'rlar cho'zilib ketgan, fikr tugalligi noma'lum she'rlari ham talaygina edi.

Zulfiyaning “Hijron kunlarida” (1944) she'riy to'plamidan boshlab, unda motivlar kengaya bordi. Endi she'rlarda soxta tuyg'ular, shunchaki qofiyadosh tizmalar emas, hayotga keng va atoflicha qaray oladigan, teran nigohli ayol qarashlari aks eta boshladi. Bu uning “Hijron kunlarida” she'rida yana ham aniqroq bo'y beradi:

*Ey sevgisi aziz, ey sevimli yor,
Ketma, aslo ketma ko'zimdan yiroq.
Garchi tushimda ham seni bir ko'rish
Hijron kunlaridan ming bor yaxshiroq.*

Zulfiya hijron motivini sho'ro davrida baralla kuylashdan hayiqmagan jasoratli shoira edi. Negaki, hamma o'z baxtini kommunizmdan izlashi shart qilib qo'yilgan bir davrda ayol o'z baxtini oiladan izlashi, er, farzand baxti, sog'inchi har qanday mafkuraviy qarashlardan baland turishini amalda ko'rsata olgan shoira edi. Gap faqat Hamid Olimjonning Zulfiya hayotidagi o'rnini ko'rsatishda emas, umuman, odam, xususan ayol uchun baxt oilada ekanligini ayta olgan shoira edi u.

Zulfiya – farzand baxtidan alohida masrurlik tuya olgan shoira. Uning “Hulkar” (1947) to'plamida mavzular kengayib borgani, oila va farzand alohida yo'nalish darajasiga ko'tarilganini ko'rish mumkin:

*U bor yerda qayg'u va hasrat
Hayotingga begona ekan.
Qani, ayting, farzanddan qimmat
Bu dunyoda nima bor ekan.*

(“Farzand”)

Mana shu to‘plamda tabiat manzarasi, fasllar go‘zalligi alohida ta’rif-tavsif qilinadi. “Ikki maktub”, “Tun”, “Bahor keldi seni so‘roqlab” she’rlarida tabiat obrazi bilan birga hijron ohanglari uyg‘unlashib she’rlar markaziga chiqa boshlaydi. Shoiraning “Yuragimga yaqin kishilar” to‘plamida hijron ohanglari bo‘rtib ko‘rindi. Ayniqsa **“Kechir goldim, g‘aflatda”** she’rida shoiraning ruhiy iztiroblari bo‘rtiq aks ettiriladi. Bu she’rning yozilishi Hamid Olimjonning halokati bilan bog‘liq edi. Akademik Naim Karimov “Zulfiya” kitobida bu voqeani batafsil bayon qilgan. 1944-yil 3-iyul kuni Hamid Olimjon Zulfiya bilan teatrga borishni rejalashtiradi. Shoirmi Do‘rmondan aytilgan vaqtda kelishini kutgan Zulfiya uning vaqt o‘tib ketsa-da, kelmayotganidan xavotirga tushadi. Negaki, Hamid Olimjon biror marta ham va‘dasini buzmagani edi. Shu kuni Hamid Olimjon kelmaydi.

*Koshki edi, men yoningda
Turgan bo‘lsam o‘sha dam.
Kirmasmidim men qoningga,
Bermasmidim jonni ham.*

Bunday fojiviy pafos odatda badiiy qahramonlar nutqiga xos bo‘lardi, ammo Zulfiya o‘zining kechinmalarini va ayni damda buyuk muhabbatini shunday izhor qila oldi.

*Ajal degan beshafqatga
Koshki otsam ishqimni.
To‘ldirsam ham ko‘kni dodga,
Saqlasam men baxtimni.
Koshki edi, so‘ng qo‘lingda
Erkalanib bersam jon.
So‘nggi nigoh senda qolsa,
Men ko‘z yumsam bearmon.*

Shoira yor qo‘lida erkalanib jon berishni hijronda qolishdan afzal ko‘radi. Zulfiyaning umr yo‘ldoshiga bag‘ishlangan boshqa she’rlari ham g‘amgin ohangi bilan o‘zbek ayolining yoriga cheksiz sadoqatini namoyish qildi. U Abdulla Oripovning “Ayol” she’ridagi cheksiz mung va g‘ammi o‘z hayotida kechirgan hayotiy timsol edi. “Yuragimga yaqin kishilar”, “Sen qaydasan, yuragim”, “Ne baloga etding muftalo”, “Ko‘rganmidim ko‘zlarimda yosh”, “Hayot jilosi”. “O‘rik gullaganda” kabi she’rlarida bu ohang kuchayib bordi. Ayniqsa, “Ne baloga etding muftalo” she’ri hijron motivida cho‘qqiga ko‘tarilgan she’r bo‘lib qoldi:

*Ko‘z ochgani qo‘ymaydi alam,
Boshim qo‘ysam kuydirar bolish.
Yupatolmas kitob va qalam,
Misralarim ko‘tarar nolish.*

Zulfiya idodida ayollar obrazi alohida o‘rin tutadi. Aniqrog‘i shoironing xotin-qizlarga bag‘ishlangan asarlarida o‘zbek qizining o‘ziga xos tasviri chiziladi. Shoironing “Hormang, qizlar” she‘ri, uning o‘ynoqi vazni shoir lirikasida turli-tuman ohanglar uyg‘unligini ko‘rsatadi. “Lobar qizlarga” she‘ri ham shoira ijodida alohida ajralib turadi.

(Shu o‘rinda Zulfiya she‘riyatiga bag‘ishlangan multimedia materiallari namoyish etiladi)

Interfaol metod

O‘qituvchi yoshlarga FSMU texnologiyasining to‘rt bosqichi yozilgan qog‘oz varaqlarini tarqatadi va yakka tartibda ularni to‘ldirishni iltimos qiladi.

Vazifa. Zulfiya she‘riyati haqida ma‘lumot bering?

F – fikringizni bayon eting;

S – fikringiz bayoniga biron sabab ko‘rsating;

M – ko‘rsatgan sababingizni asoslovchi misol keltiring;

U – fikringizni umulashtiring.

Yoshlarning o‘zlari yozgan fikrlarini o‘qib himoya qilishlari so‘raladi. Bu texnologiya tinglovchilarni o‘z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o‘z fikrini boshqalarga o‘tkazishga, ochiq holda bahslashishga, shu bilan birga, bahslashish madaniyatini o‘rgatadi. O‘qituvchi esa ularning fikrlarini to‘g‘ri yo‘naltirish orqali mavzuni to‘g‘ri anglashlariga harakat qiladi.

Qo‘llash: adabiyotshunos, jurnalist, tarixchi mutaxassislar bilan birgalikda interfaol uslubda mashg‘ulot olib boriladi.

Natija: yoshlarda Zulfiya she‘riyatining rivojlanishi va takomilashuvga xos tushuncha va tasavvurlar shakllanadi. Zulfiya ijodidagi etakchi mavzular shoira shaxsiyati bilan birgalikda o‘rganiladi.

Tayanch tushunchalar: *Obraz, obrazli tafakkur, obrazlilik, badiiy obraz, badiiy psixologizm, motiv, ilhom, mumtoz (klassik) asar, durdona (shedevr) asar, tendensiya, badiiy g‘oya, doston, ijodiy meros, lirika, maqola, ocherk, she‘r*

To‘rtinchi mashg‘ulot: Zulfiyaning adabiy-estetik qarashlari

O‘tkazish shakli: ma‘ruza.

O‘qituvchi talabalarni Zulfiyaning adabiy-estetik qarashlari va ularning adabiy jarayondagi o‘rni haqida tushuncha beradi. Zulfiya adabiyot haqidagi bir bahsda shunday degan edi. *“Shoir qalbining, intilishining xalq dili va orzusi bilan tutashligi uning she‘riyatidagi grajdanlikni keltirib chiqaradi. Bu faqat publitsistik she‘rlarda yoki siyosiy asarlarda namoyon bo‘lib qolmaydi. Hatto chuqur intim lirika ham grajdanlik ruhi bilan sug‘orilgan bo‘ladi. Asosiy gap yozuvchining hayotiy pozitsiyasidadir. Haqiqiy shoir hamisha o‘z davriga hamohang, zamondoshlarining his-tuyg‘ulari va fikr-o‘ylariga hamdam bo‘lib yashaydi”*.

Zulfiya qaysi mavzuda yozmasin ularni o‘zidan kelib chiqib, shaxsiy dardi sifatida talqin qildi. Zulfiyaning adabiy-estetik qarashlari uning suhbatlarida, asarlarida ko‘zga tashlanadi. Shoirlikning bosh siri nimada deb o‘ylaysiz? Yangi tashbehlardami, metaforalardami? – deb berilgan savolga “...**shoirlikning bosh siri – fikrda, g‘oyada! Butun vujudingni tug‘yonga solib: “Bugun aytmasang, halok qilaman!” – deb qalbingda hayqirib turgan fikrda**”, – deb javob bergan edi. Shoira o‘z ijodida ham mana shu fikrlariga amal qilib yashadi.

X.Umurov shoira haqida yozgan “O, ijod, dardginam” maqolasida shoira Zulfiyaning she‘r, she‘riyat haqidagi qarashlarini tizimga solib bergan. Zulfiya birinchi galda she‘r – tuyg‘ular farzandi ekaniga urg‘u beradi. “**Bilasizmi, she‘rdagi tuyg‘u bir lahzalik, oniy bo‘lsa ham, u uzoq yillar bashorati bo‘lishi zarur. Katta, yorqin gaplarni qog‘ozga tushirmoq darkor. She‘r zinhor bir kishi uchun yozilmaydi. U faqat o‘z “hasratnomangiz” bo‘lib qolsa, endi bu poeziya emas-da! No‘noqlik bu... Kimlarningdir iztirobi, o‘ylari, o‘rtanishini xayolingizga payvand qilib yubormasangiz, u ko‘pchilikning dardiga aylanolmaydi**”. Shoiraning e‘tirofi uning hijron mavzusidagi she‘rlarida yana-da ochiqroq ko‘rinadi.

Shoira nazarida she‘r oldinda yashamog‘i lozim. She‘r insonni yashashga mehnat qilishga, mashaqqat va to‘siqlarni engib o‘tishga o‘rgatmog‘i lozim. She‘rning zamonaviylik sifatini shoira uning yurakdan yurakka ko‘chib borishida deb biladi. Samimiy qalb tuyg‘ulari singmagan she‘r uzoq yashamaydi:

*Hayot kitobimni bexos varaqlab,
Men o‘tgan umrga achinmay qo‘ydim.
Tabassum o‘rnida kuldim charaqlab.
Suyish kerak bo‘lsa – telbacha suydim.*

Zulfiyaning “Men o‘tgan umrga” (1973) deb boshlanuvchi she‘rida bosib o‘tilgan umr yo‘liga nazar tashlaydi, har bir satr shoira hayotining muhim jihatlarini aks ettirgan. Aniqrog‘i, siqiq ifodada bilan shoiraning bir umrlik hayoti taftish qilingan.

*Men o‘tgan umrga achinmay qo‘ydim,
Hech kimda ko‘rmayin umrimga o‘xshash:
Suydim,
Erkalandim,
Ayrildim,
Kuydim,
Izzat nima — bildim.
Shu-da bir yashash!..*

Nafaqat adabiyot va she‘riyatga muhabbat qo‘yish, balki shuning ortidan obro‘ topish, suyish-suyilish, erkalah-erkalanish, ayrilish va kuyish, izzat-hurmat ko‘rish, ya‘nikim, bir ayol ko‘rishi, bosib o‘tishi mumkin bo‘lgan yo‘lni bosib o‘ta olishni yashash tarzi o‘laroq qabul qilgan, umr mazmuni deb bilgan shoira o‘z hayoti haqida shunday o‘ylar edi.

Shoiraning she'rlari o'ychil, vazmin. Uning she'rlarida fikr tig'izligi, falsafiy teranlik yetakchilik qiladi. Balki bu shoiraning turmush tarzi, hayot haqidagi konsepsiyalari bilan bog'liq bo'lgandir. Ehtimol, shoira she'rlarining murakkabligini ham shu bilan bog'lash kerakdir. "XX asr o'zbek adabiyoti tarixi" kitobida shoira Zulfiyaga ajratilgan bobning muallifi akademik S.Mamajonov shoiraning shunday iqrorini keltiradi. **"She'rim ravon bo'lsa, quloqqa yaxshi eshitilsa, uni o'qigan odam mumkin qadar tez tushunsa, she'rim aniqlik va ravonlik kasb etsa deysan. Ammo ikkinchi tomondan, she'riyat shunchaki so'zlardan iborat to'rt amal emasligini, she'riy algebra – obrazlilik uning negizini tashkil etishini yillar o'tgani sayin tobora chuqurroq anglab boraverasan"**. Shoira fikrlar, hislar bilan bir-biriga murakkab ravishda bog'langan hayot hodisalaridan olgan taassurotlarini she'rga singdirishi, kitobxon esa ana shularni topib estetik zavq tuyushini she'riyatning asosiy estetik prinsiplari sifatida baholaydi.

Shoira she'rni o'ziga yarasha istioralar iqlimini yaratib, uni mavzuning shu she'rdagi yo'nalishi, shu she'rdagi hissiy kayfiyat bilan bog'lash deb tushunadi:

*Bahor qo'ynidaman,
Yo'l bo'yidaman.
Cheksiz kengliklarning ko'ksida lola –
Naq anor donalar sochiq yashnaydi.
Lola sayrimizni buzish o'yida
Quyib berdi jala,
Toshdi shalola,
Tabiat shu dam naq o'ktam, shum bola,
Ufqdan ufqqa ko'prik tashlaydi.*

Tabiatning shum bola kabi ufqdan ufqqa ko'prik tashlashi o'ziga xos istiorani yuzaga keltiradi. Shum bolani ko'z olddiga keltirgan kitobxon tabiatni shum bolaga o'xshatilishidan zavq tuyadi. Shoira "siyqa iboralardan nariroq turib" ixcham istioralar yaratish deganda shu kabi obrazli ifodalarni nazarda tutganligi aniq. **"Men bu she'rlarga o'z ruhiy tariximning bir parchasini joylashtira boshladim"** – deb yozgan edi Zulfiya.

Zulfiyaning she'riyatida uning adabiy-estetik qarashlari jam bo'lgan. Shoira bir o'rinda: **"Nazarimda, shoirlar o'z tarjimai hollarini yozmasliklari joiz. Negaki, shoirlar haqida she'rlari tavsif beradi, ular haqida hamma narsani aytib bermasa ham, ijodlarida hayotlarining ko'pchilik tomonlarini sharh etib berishga qodir she'rlar bo'ladi"** – deb yozgan edi.

Zulfiya uchun she'riyat hayotining asosiy mazmuniga aylanib ketgan. U she'ritda o'z umrini ko'radi va ko'rsatadi: **"She'riyat! Bu hayotimning barcha sahifalari, azizdan azizim, og'rig'im, shodligim, sodiq do'stim, sirdoshim mening. U hammaga aziz..."**

She'riyat – insonning ma'naviy ehtiyoji... She'r – bu chaqmoqday oniy tuyg'u. Uning suvratini chizib ulgursang – ulgurding, yo'qsa etmish ikki tomiringga sim-sim og'riq solib yuraveradi...

Shoir faqat buguni uchun shoir bo'lsa, bo'lmagani yaxshi!"– deb yozgan edi.

(Shu o'rinda Zulfiya mavzusidagi multimedia materiallari namoyish etiladi)

Interfaol metod

Yoshlar 2 guruhga bo'linadilar. 1-guruh Zulfiyaning siyosiy-huquqiy, adabiy suhbatlari aks etgan maqolalarini, 2-guruh Zulfiyaning milliy o'zlik, qadriyatlar xususidagi qarashlarini tahlil etadilar. Mashg'ulot jarayonida olingan tushuncha va ma'lumotlar asosida to'g'ri va notog'ri fikrlash holatlari ko'rsatib beriladi. Talabalar tomonidan bildirilgan fikrlarning asosli ekanligiga qarab ruhan rag'batlantiriladi.

Qo'llash: talabalarni Zulfiya adabiy-ijtimoiy tafakkuri bilan tanishtirish, shoira qarashlari, ijtimoiy-siyosiy maqolalarining ijtimoiy tafakkur tadrijiga ko'rsatgan ta'sirini tushunishda qo'l keladi. Bunda filolog olimlarning Zulfiya haqidagi qarashlari muhim ahamiyatga ega.

Natija: Zulfiya faoliyatining barcha qirralari shoira shaxsiyati, uning ayol, ona, ijodkor sifatidagi qirralarini tushunib yetadilar. Uning keng tafakkuri, adabiy qarashlaridan xabardor bo'lishadi.

Tayanch tushunchalar: *Obraz, obrazli tafakkur, obrazlilik, badiiy obraz, badiiy psixologizm, motiv, ilhom, lirika, maqola, ocherk, she'r*

MULOQOTLAR

Birinchi mashg'ulot: Birgalikda bosilgan yo'llar

O'tkazish shakli: muloqot.

Hamid Olimjon lirikasidagi mayinlik, samimiylilik va o'ynoqi ohanglar shoir uslubini belgilash bilan barobar ularning paydo bo'lish omillariga ishora ham ekanini qayd etish lozim. Shulardan biri va birinchisi Hamid Olimjonning shaxsiy oilaviy hayotidagi baxtli to'kislikdir. Adabiyotshunos olim, professor Hotam Umurov Hamid Olimjonning jiyani bo'lgan. Shoirning onasi – Komila buvisi, o'z onasi – Hamid Olimjonning opasi Asolat aya va boshqa qarindoshlaridan shoir haqida ko'plab ma'lumotlarni olgan. Uning aytishicha, Zulfiya va Hamid Olimjon bir qizil olmaning ikki pallasi bo'lishgan, ularning o'n yillik hayotlari birinchi muhabbat hayajonidek, zavqli, totli, mazmundor bo'lgan. Olim yozadi: *“Ular xonadonida fayz, baraka, shodlik, baxt hukmronlik qilgan. O'rtadagi samimiy va pok muhabbat ularni safarbarlikka, teranlikka, yangilik yaratishga undagan, beandoza iste'dod sohiblari bo'lib yetishishlariga qanot bergan”*. Hamid Olimjonning *“Sog'inganda”, “Xayolimda bo'lding uzun kun”, “Ishim bordir o'sha*

ohuda”, “Sevgi desam”, “Eng gullagan yoshlik chog‘imda”, “Hol” kabi she‘rlari Zulfiyaga bag‘ishlanganini sezish qiyin emas:

*Eng gullagan yoshlik chog‘imda,
Sen ochilding ko‘ngil bog‘imda.
Shunda ko‘rdi ko‘zim bahorni,
Shunda qalbim tanidi yorni.*

Bunday jo‘shqin satrlar, yorga maftunlik, sadoqat ifodasi boshqa misralarda yana ham avjga chiqadi:

*Harna bo‘lay aylasam jafo,
Sevinchimni boy berib qo‘ysam.
Harna bo‘lay etmasam vafo,
Sendan boshqa birovni sevsam.*

(“Xayoling-la o‘tadi tunlar”)

O‘z navbatida, shoir Zulfiya ham buyuk muhabbatga kuchli sabr-u sadoqat bilan javob beradi:

*Men ham hali sensiz olmadim nafas.
Hijroning qalbimda, sozing qo‘limda,
Hayotni kuylayman, chekinar alam,
Tunlar tushimdasan, kunduz yodimda,
Men hayot ekanman, hayotsan sen ham!*

(“Bahor keldi seni so‘roqlab”)

Zulfiya o‘z xotiralarida yoshlikning sururli damlarini eslar ekan, bu damlarning xaroratini Hamid Olimjonsiz tasavvur etmaydi:

“Hamid Olimjon men uchun talabchan ustoz, mehribon do‘st edi. She‘rlarimni ilk bor hayajondan titrab, unga o‘qirdim. U ayovsiz tahrir etardi. Yillar o‘tdi. Yillarning biri bilan qo‘shilib, Hamid Olimjon ham ketdi. Endi men satrlarimga uning nigohi bidan qarashni o‘rgandim. Hali-xanuz mening juda ko‘p qoramalarim ish stolim g‘aladonlarida aynan shu nigohdan o‘tolmay, qolib ketadi” (“Hayot varaqlarim, 1978).

Zulfiyaning tasavvurida Hamid Olimjonning ustozlik rutbasi shu qadar baland bo‘lgan. Va bu tabiiy edi. **“Yigirma ikki, yigirma uch yoshlardagi siyosiy, adabiy yetuklik, zamon nafasini chuqur his etish, bilim ko‘lamlarining nihoyatda kengligi, hozirjavobliklari, safarbarliklari – barcha-barcha fazilatlarini menga shunday xulosaga kelish imkonini beradi”** (“U yashashni sevardi”). Zulfiyaning Hamid Olimjon bilan tanishuv yillari, o‘zi ta’kidlaganidek, davrning murakkabligiga, “ba’zilar o‘zi bilan o‘zi, ba’zilar boshqalar bilan” bahslashayotgan davrlarga to‘g‘ri kelgan. Albatta, zamonning bu talato‘plaridan kuchli iroda va “zamonning nafasini chuqur his etish” bilan omon qolish mumkin edi. Buni ko‘zi ochiq Hamid Olimjon har nafasda his qilgan. U boshqalarni o‘z qarashlariga ishonтира olish qobiliyatiga ega shaxs bo‘lgan. Hamid Olimjon ayyorlikni yomon ko‘rgan, suhbatdoshining yuziga qarab tik va keskin gapiradigan inson bo‘lgan.

Zulfiyaning akalari rahbar xodimlar bo'lishgan. Ular o'z ishining bilimdonlari bo'lgan. Ammo Hamid Olimjon ulardan dunyoqarashining juda keng ekanligi bilan ajralib turgan. Shoir teatr, kino, muzika yangiliklarini diqqat bilan kuzatar, yaxshi film va spektakllarni qoldirmay ko'rardi. U Zulfiyaning uy ishlari bilan o'ralashib qolishini istamas, dam olish kunlari ko'pincha shahar tashqarisiga boshlab ketardi. Shoir va shoira o'rtasidagi muhabbatning kuchini Mirtemir Hamid Olimjonning fojiali halokatiga oid xotirasida shunday ifodalaydi: ***“Hamid Olimjon ko‘zlari yumuq, olamdan bexabar yotar edi. Yozuvchilar qator turishar, Oybek og‘a, Oydin opa va ko‘pchilik. Yozuvchi Sharof Rashidov pechkaga suyangan holda yig‘lab turardi... Zulfiya xonim yig‘lab, fig‘on chekib eshikdan kirib keldi, voajab. Hamid ko‘zlari ochilib ketdi. Umrinda bunchalik hayron qolmaganman”***.

Shu o'rinda Hamid Olimjon va Zulfiya o'rtasidagi ustoz-shogirdlik munosabatiga ham to'xtalish joiz. Bu borada shoira Zulfiyaning e'tiroflari alohida qimmat kasb etadi. ***“Hayot menga yanada talabchan va qattiqqo‘l muharrirni baxsh etdi. Ulkan shoir, o‘z ona tili va adabiyotining bilimdoni, kam uchraydigan qobiliyat va intizom sohibi, do‘stlarga mehribon, dushmanlarga ayovsiz Hamid Olimjon faqat mening turmush yo‘ldoshim va farzandimning otasi bo‘libgina qolmasdan, ayni chog‘da qalbim va ruhimga uyg‘un hamrohim va sezgir maslahatchim ham edi. Men undan fikrlashni, mehnat qilishni va she‘r yozishni o‘rgandim. Uning ijod maktabida ta‘lim oldim”***. Ular o'rtasidagi bu xil munosabat ilk uchrashuvidan boshlangan deyilsa ham yolg'on bo'lmaydi.

Shu tariqa boshlangan adabiy suhbatlar ularning birgalikdagi hayotlari mobaynida to'xtovsiz davom etidi. Hamid Olimjon va Zulfiya birga kechirgan o'n yillik umri davomida ikkita farzand ko'rishdi. Bolalarning birini Hulkar, ikkinchisini Omon deb atashdi. Vatanini, yurtini to'lib-toshib sevgan va ta'riflagan Hamid Olimjon oilasini, farzandlarini ham shunday ardoqlardi. Qiziga bag'ishlab "Hulkarning she'ri" bitigida yozadi:

*Seni ko‘rsa ochilsin gullar,
Seni ko‘rsa yonsin bulbullar,
Seni ko‘rgan bari topsin jon,
Sen yurgan yer ko‘rmasin xazon.*

Shoir o'g'li Omonga atab ham she'r yozgan. Shoir ijodiga xos yetti bo'g'inli uslub – o'ziga xos o'ynoqi ohang, ravon va yengil o'qilishi, quyma satrlar nafaqat ertaklari, balki quyidagi kabi she'rlarida ham namoyon bo'lgan. Adabiyotshunos olim H.Umurov bu she'rni buvisi Komila ayadan eshitganini va u H.Olimjonning birorta to'plamga kiritilmaganini aytib o'tadi:

*Tug‘ilganman yoz kuni,
Mevalar pishganida,
Shaftolilar to‘kilib,
Tagiga tushganida.
Qovunlar shira bosib,*

*Tog‘day og‘ir bo‘lganida
 Tarvuzning katta qorni
 Shakarga to‘lganida.
 Shuning uchun o‘zim ham
 Qovundek mazalikman.
 Ayam tandirga yopgan
 Non kabi jizzalikman.
 Omon degan polvonman,
 Juda ham ovozam zo‘r.
 Ishonmasang beri kel,
 Men bilan olishib ko‘r.
 Uncha-muncha odamni
 Bir ursam sulataman.
 G‘ayrat qilsam bir o‘zim
 Tarvuzni qulataman.*

Bolalarga atalgan she‘rlar, odatda, majoziy tasvirga boyligi, obrazlilik bilan qiziqarlidir. She‘rni o‘qir ekanmiz, yoz manzarasida mevalar shirasini tuyamiz. Mevalarning o‘ziga xos ta‘rifi asnosida bolaning ichki qiyofasi ochiladi. G‘ayrat qilsa tarvuzni ham qulatiishi mumkinligi tasvirida bolaning yumoristik qiyofasi namoyon bo‘ladi. Mazkur she‘r shoirning o‘g‘li Omon: **“Dada, dada, opamga atab she‘r yozibsiz, menga ham yozib bering”**,– deb iltimos qilganidan so‘ng yozilgan ekan. Zulfiya bilan kechgan yillar Hamid Olimjonni baxt va shodlik kuychisiga aylantirgan bo‘lsa, o‘sha yillarning shukuhi Zulfiyani sabru sadoqat bobida sinadi va shoirani hijron kuychisiga aylantirdi.

Interfaol metod

Mashg‘ulot zamonaviy pedagogik texnologiyaning “Munozarali dars” metodi asosida o‘tkaziladi. Mashg‘ulot o‘qituvchining kirish so‘zi bilan ochiladi. O‘qituvchining kirish so‘zi tugagandan so‘ng “Munozarali dars”ning talablarini tushuntiradi. Bu quyidagilardan iborat:

1. Guruh talabalari kontingentdan kelib chiqqan holda 3 yoki 4 jamoaga ajratiladi.
2. Jamoa o‘ziga nom tanlaydi (jamoaning nomi falsafiy-estetik ma‘noni anglatishi kerak)
3. Har bir jamoa o‘zining yetakchi liderini saylaydi. Jamoaning fikrini lider ayta olishi mumkin, qo‘shimchalar liderning fikridan keyin bildiriladi.
4. Baholashda jamoa a‘zolarining javobidagi mustaqil fikrlash, ilmiy asoslash, hayotiy isbotlash masalalari ham hisobga olinishi ta‘kidlanadi.

Bir jamoa ikkinchi jamoa fikrini tanqid qilishi, sharhlashi, qo‘shimcha fikr bildirish va ilmiy savollar bilan murojaat qilishi mumkin. Munozarali darsda jamoalarga quyidagi savollar beriladi:

1-jamoaga. Hamid Olimjon va Zulfiya munosabatlari qaysi yillarda boshlangan?

2-jamoaga. Zulfiyaning Hamid Olimjon bilan birga bosib o‘tgan yo‘llari shoir hayotiga qanday ta‘sir qilgan?

3-jamoaga. Hamid Olimjonning Zulfiya ijodiga ko'rsatgan ta'siri xususida gapirib bering.

Qo'llash: mashg'ulot tarixchi, adabiyotshunos, ma'naviyat targ'ibotchilari, filolog olimlar bilan birgalikda olib boriladi.

Natija: Hamid Olimjonning Zulfiyaga ko'rsatgan ta'siri, o'zbek she'riyatiga yana bir ayol shoiraning kirib kelishida Hamid Olimjonning ulkan ta'siri masalasini bilib oladilar.

Tayanch tushunchalar: Hamid Olimjon, pedtexnikum, adabiy maktab, adabiy to'garaklar, she'r haqida tushuncha, dastlabki ijod, "Hayot varaqlari" to'plami.

Ikkinchi mashg'ulot: Zulfiya – tarjimon.

O'tkazish shakli: muloqot.

Shoiraning A.S.Pushkin, M.Y.Lermontov, Q.Quliyev, M.Karim, Marvarid Dilbozi, S.Kaputikyan, To'lepbergan Qayipbergenov, Yanka Kupala, Yakub Kolas, Yevdokiya Los, Nina Taras, Ognsvet singari bir qator ijodkorlar haqida yozgan adabiy maqolalari adiblar ijodi mohiyatini ocha bilgani bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, Mustay Karim haqida bildirgan fikrlaridan Zulfiya uchun san'atkor ma'naviyati va ijodi uyg'unligi muhim ekanligini ko'rinadi: ***“Agar birov “Yaxshilik nima? – deb so'rasa, men darhol Mustay Karim,– deb javob beraman. Aql-idrok nima desalar ham men u kishining ismini takrorlardim. Ilhom, nazokat, qat'iylik – barcha yaxshi fazilatlar sharhini so'rayverishsin, men Mustay Karimni aytaverardim”*** (“Qalblarga toshqin bo'lib kirayotgan ovoz”). Darhaqiqat boshqirdistonlik Mustay Karimning isyonkor bitiklari yosh o'zbek shoiri Shavkat Rahmon nolalariga hamohang edi:

*Xalqim qashshoq yashab ko'p zamon,
Hech birovdan ehson kutmagan.
Qilich tutgan, tutgan u qalqon,
Yelkasiga lan'at ortmagan.
Belga qilich osgan-u, ammo
Bir elni ham etmagan u zabt.
Qurol bilan kirgan har bir yov,
Qurol bilan etilgandir daf.*

Zulfiyaning Mustay Karim ijodiga muhabbati baland bo'lgan. Uning ko'p she'rlarini tarjima qilib, o'zi yodlab ham olgan edi. Mustay Karimning “Oy tutilgan tunda...” dramasini shoira bir zarb bilan tarjima qildim, – deb yozadi. Mana shu dostonidagi:

*Qullar bo'lib yashashdan ham qullik yomon,
Yerimizda qullar bitar biror zamon.
Qullar bitar ruhimizga podsho bo'lib,*

*Dilimizga taxtin qurib qolar hamon...
O, ruhlarni kishanlagan qullik yomon –*

satrlari shoirani hayajonga solgandi. Shoira mazkur misralarda o‘z halqining ayni damdagi taqdirini ko‘rgan bo‘lsa, ajab emas. Balki uni tarjimaga undagan kuch ham aslida shudir. Balki dilidagini yozish imkoni yo‘qligi uni tarjimalar orqali ijodiy bo‘shanishga majbur qilgandir.

Yanka Kupala ijodidagi o‘ynoqilik, xalqona ohang Zulfiyani uning bitganlarini tarjima qilishga undagandir:

*Belorusda shoir ham yo‘q-ku, axir,
Hech bo‘lmasa bo‘lsin Yanka Kupala.*

To‘lepbergen Qayipbergenov ijodini kuzatar ekan, shoira uning aksar qahramonlari qoraqalpoq ayollari bo‘lganiga e‘tibor qaratadi. Va ular orqali o‘lkaning yerlariga bahosini beradi: **“Ayollari qahramon va shiddatli bo‘lgan o‘lkaning yigitlariga so‘z topib bermoq va aytganini ma’qul etmoq oson emas”**.

Interfaol metod

Mazkur mashg‘ulotda o‘qituvchi Didaktik o‘yin texnologiyasi (Matbuot konferensiyasi)dan foydalanadi. Matbuot konferensiyasi darsi o‘qituvchining kirish so‘z bilan ochiladi. U kirish so‘zida darsning mavzusi, maqsadi va borishi bilan talabalarni tanishtiradi.

“Matbuot konferensiyasi”da muhbirlarning rolini bajarayotgan talabalar olimlarga quyidagi savollar bilan murojaat etishlari mumki:

1. Zulfiyaning tarjimachilik mahorati nimalarda ko‘rinadi?
2. Zulfiya qaysi ayol ijodkorlardan tarjimalar qilgan?
3. Zulfiyaning tarjimasidan qaysi asarni tahlil qila olasiz?

1. Zulfiya – tarjimon mavzusida suhbat uyushtiring

Qo‘llash: Zulfiyaning tarjimachilik sohasidagi yutuqlaridan “O‘zbek adabiyoti tarixi”, “Tarjima nazariyasi” “Adabiyot nazariyasi”, “Jahon adabiyoti” fanlarining tegishli mavzularida foydalanish mumkin.

Natija: Zulfiya hayoti va ijodi to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘ladi. Zulfiya hayotini o‘rganishning maqsad va mohiyatidan hamda mamlakatimizda san’at va adabiyot sohasida amalga oshirilayotgan yangilanish jarayonlaridan xabardor bo‘ladi. Talabada Zulfiya ijodini xolisona baholash ko‘nikmalari paydo bo‘ladi.

Tayanch tushunchalar: badiiy mahorat, tarjima, badiiy did, g‘oya, motiv, leytmotiv, ijodiy kredo.

MUNOZARALAR

Birinchi mashg‘ulot: Zulfiya publitsistikasi

O‘tkazish shakli: munozara.

Zulfiyaning xotirana sifatidagi faoliyati, ocherk va suhbatlari ham uning ijodida salmoqli o‘rin tutadi. Uning xotiralari shoira publistsistik mahoratga ega bo‘lganidan dalolat beradi. Albatta, shoira xotiralari orasida Hamid Olimjonga bag‘ishlanganlari alohida salmoqqa ega. Zulfiya xotiralari orqali Hamid Olimjon shaxsiyati yaqqol ko‘zga ko‘rinadi. Davrining ko‘zga ko‘ringan shaxslari haqida, ular nafasini his qilib qalam tebratishning yuki og‘ir. Shu ma‘noda xotirana har bir bildirayotgan fikrini taroziga solib, ortiqcha pafosga berilmay ifoda etsa, bu xotiralar o‘qirmanlar ko‘nglidan joy oladi. Shoira Mirtemir, mashhur o‘zbek ayoli Hadicha Sulaymonova, ustoz Oydin Sobirovalar haqida jo‘shib yozar ekan, u aks ettirgan manzaralar, kitobxon shuuriga ko‘chadi. Ayniqsa, Hadicha Sulaymonovaning matonatli va sharafli hayoti haqida bu qadar inja tasvirni ayol qalbining mutaxassisi Zulfiya maromida tasvir lay olgan. Uning dardlarini o‘zining dardi bilan birday ko‘radi. Umuman, Zulfiya she‘riyatida, bitganlarida shaxsiylashgan ijtimoiy dard katta o‘rin tutadi. Balki uning mashhurligi ham o‘zgaralar dardini his qila olganida, qalb prizmasidan o‘tkazib o‘zgaga taqdim qila olganidir.

Ayni paytda shoira adabiy-estetik qarashlari uning publistsistikasida ham asosiy o‘rin tutgan. Qarashlarida ham shoira shaxsiy fazilatlarini yaqqol namoyon bo‘ladi. *“...shoir ko‘p narsalarni – fikrlar, hislar, bir-biri bilan murakkab ravishda bog‘langan hayot hodisalarini – she‘rga singdiradi, kitobxon esa ana shularni topib mag‘zini chaqishdan estetik zavq oladi”* (“Hayot va so‘z”. Aleksandr Naumov bilan suhbat). Zulfiya suhbatlarini kuzatar ekanmiz, suhbatdoshlarining ba‘zan ayamay berayotgan savollariga bosiqlik va teran bilim bilan o‘rinli javob qaytarganini ko‘ramiz. Bu shoira keng fikr sohibasi, katta hayotiy tajribasi, mumtoz adabiyot va xalq og‘zaki ijodi, rus va zamondosh adabiyot bilan chuqur tanishligi, rahbarga xos salobati bilan o‘lchanadi.

Shoira asosiy fazilatlaridan biri shogirdlariga yaxshi ustoz bo‘la olgani, ularni ijodiy kamolotga yo‘llagani bilan ham belgilanadi. U ustozlari va zamondosh yoshlar ijodiga xolis baho beradi. Kerak bo‘lsa, shoira bergan baholari bilan o‘sha ijodkorning qiyofasi yarq etib ketadi. Buni Hamid Olimjon, Oybek, G‘afur G‘ulomga bergan bahosidan ham bilsa bo‘ladi: *“Oybek chuqur xayolga botgan, ohista harakat qilishi o‘ziga xo‘p yarashgan, doim jonini jabborga berib ishlaydigan odam bo‘lsa, G‘afur G‘ulom shartta-shartta she‘r to‘qib yuborishdek deyarli beandoza iste‘dodga ega bo‘lganligidan, uning hamma narsani o‘z bag‘riga singdirishga qodir to‘lib-toshgan, past-baland misralari ham sirdan qaraganda huddi o‘ziga o‘xshar edi: G‘afur G‘ulom ongida charx urgan fikrlarni birvarakayiga aytib olishga oshiqqani uchun ishga birdan yopishib, uni bir o‘tirishdayoq tugatib qutulishga odatlangandi. Shuning uchun ham she‘rlarini bironvaga aytirib turib yozdirishi ham mumkin edi. Men boshqa bunday shoirni bilmayman”* (“Hayot va so‘z”. Aleksandr Naumov bilan suhbat). Ustozlari tajribasidan saboq olgan shoira keyingi zamon shoirlariga ham munosib baho bera oladi. Xususan, Erkin Vohidov va Abdulla Oripov haqida fikr bildirib, shunday deydi:

“Vohidov ma’lum shaklga kirgan, tiniq she’riyat sarpardasida qalam tebratardi, bunda hissiy ravshanlik aqliy asosdan kelib chiqadi, har bir so‘z esa bamisoli linzadek sayqal olgani uchun hayotni kutilmagan tarzda kattalashtirib ko‘rsatadi...”

...Oripov yosh bo‘lishiga qaramay, voqelikka keng, dadil nazar bilan qaraydi va hamma narsa haqida sodda qilib, o‘z tili bilan so‘zlab berishdek noyob qobiliyatga ega. Uning tili xalq nutqining durdonalariga boy bo‘lganligidan aniq, goho sal betakallufroq va juda ham ifodali. Meni quvontirgan narsa shuki, Abdullaning deyarli har bir she’ridan xoh uzun, xoh qisqa bo‘lsin – o‘zing istagan ezgu misrani, ruhingga ta’sir qiluvchi yangi gapini topasan. Afsuski, buni hamma shoirdan ham topib bo‘lavermaydi (“Hayot va so‘z”. Aleksandr Naumov bilan suhbat). Erkin Vohidov va Abdulla Oripov ijodlari shoironing doimiy diqqat markazida bo‘lgan. O‘zbekning bu buyuk shoirlariga o‘z vaqtida katta ehtiromini ko‘rsatgan.

“G‘ami ham, quvonchi ham she’rida” nomli maqolasida shoir Abdulla Oripov ijodini sinchkovlik bilan kuzatishi ma’lum bo‘ladi. Shoirlik uchun muhitning o‘rni muhim, ammo avvalo, “...shoirlik uchun iqtidor kerak, Abdullada, shubhasiz tug‘ma iste’dod bor”. “Adabiyotimizning tomir-tomiri azal-azal xalq tomiri, Er tomiri bilan tutash... Hamza, Abdulla Qodiriy, G‘afur G‘ulom, Hamid Olimjon, Shayxzoda, Abdulla Qahhor, Oybek... Abdulla ana shu ustozlar yo‘lidan yurdi. Abdulla o‘zidan iz qoldirib yurdi”, – deya Abdulla Oripov ijodiga yuksak baho berdi.

Zulfiya ijodida, shubhasiz, ayol ijodkorlarga munosabat, ayol obrazini kuylash, ayol dardi bilan yashash she’riyati va publitsistikasining asosiy mavzularidan biri edi. Buni ko‘plab shogirdlariga bergan baholarida, yozgan so‘zboshilarida kuzatish mumkin. Zukko ustozning o‘z davrida shogirdlariga bergan bahosi yillar o‘tgach o‘zining tasdig‘ini topdi. Zulfiya o‘ziga va o‘zgalarga talabchan shoira bo‘lgan. Uning juda nozik tabiat sohibasi bo‘lganligini u haqdagi xotiralardan ham bilish mumkin. Tarjima masalasida ham shu fikrni aytish mumkin. Zulfiya rus shoirlaridan ko‘pchilikning asarlarini tarjima qilgan. Albatta, bu o‘rinda ham sobiq ittifoq miqyosidagi ko‘plab ayol shoiralardan tarjimalar qilganini ham aytish kerak. Shoira tarjimon sifatida o‘zi va boshqa salaflari faoliyatiga jiddiy e’tibor qaratgan.

Interfaol metod

Mashg‘ulot zamonaviy pedagogik texnologiyaning “Munozarali dars” metodi asosida o‘tkaziladi. Mashg‘ulot o‘qituvchining kirish so‘zi bilan ochiladi. O‘qituvchining kirish so‘zi tugagandan so‘ng “Munozarali dars”ning talablarini tushuntiradi. Bu quyidagilardan iborat:

1. Guruh talabalari kontingentdan kelib chiqqan holda 3 yoki 4 jamoaga ajratiladi.
2. Jamoa o‘ziga nom tanlaydi (jamoaning nomi falsafiy-estetik ma’noni anglatishi kerak)
3. Har bir jamoa o‘zining yetakchi liderini saylaydi. Jamoaning fikrini lider ayta olishi mumkin, qo‘shimchalar liderning fikridan keyin bildiriladi.

4. Baholashda jamoa a'zolarining javobidagi mustaqil fikrlash, ilmiy asoslash, hayotiy isbotlash masalalari ham hisobga olinishi ta'kidlanadi.

Bir jamoa ikkinchi jamoa fikrini tanqid qilishi, sharhlashi, qo'shimcha fikr bildirish va ilmiy savollar bilan murojaat qilishi mumkin. Munozarali darsda jamoalarga quyidagi savollar beriladi:

1-jamoaga. Zulfiya maqolalari xususida fikr bildiring?

2-jamoaga. Zulfiya maqolalari badiiyati haqida gapiring.

3-jamoaga. Zulfiya maqolalarini qanday baholaysiz?

Qo'llash: mashg'ulot tarixchi, adabiyotshunos, jurnalist, ma'naviyat targ'ibotchilari, hayot tajribasiga ega bo'lgan mutaxassislar bilan birgalikda olib boriladi.

Natija: Zulfiyaning publitsistik maqolalari, shogirdlari va zamondoshlari ijodi, shaxsiyatiga bergan baholari, ustoz sifatidagi o'rni to'g'risidagi fikrlari orqali yangi bilimlarga ega bo'lishadi.

Tayanch tushunchalar: maqola, xotira, adabiy tafakkur, ustoz, shogird, she'r va shoir.

Ikkinchi mashg'ulot: Zulfiyaning adabiy suhbatlari

O'tkazish shakli: munozara.

O'qituvchi talabalarga Adabiy suhbat janri haqida ma'lumot beradi. Suhbatlar yozuvchi va shoirlar, ijodkorlar bilan muayyan mavzuda olib borilib, unda ko'proq adabiyotning muhim masalalari to'g'risida fikr yuritiladi. Zulfiya saylanmasiga uning to'rtta adabiy suhbatlari kiritilgan. Unda shoirning kun mavzulari, adabiy jarayondagi evrilishlar, adib va zamon haqidagi qarashlar, ustozlar va shogirdlar o'rtasidagi o'ziga xosliklar, adabiy jarayon tevaragida hal qilingan.

Interfaol metod

Mashg'ulot zamonaviy pedagogik texnologiyaning "Insert texnikasi" metodi asosida o'tkaziladi. Mazkur metod talabalarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni o'zlashtirilishini yengillashtirish maqsadida qo'llaniladi, shuningdek, bu metod talabalar uchun xotira mashqi vazifasini ham o'taydi. O'qituvchi yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn talabalarga tarqatadi. Talabalarga individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o'z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda talabalarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

“V” – tanish ma'lumot.

“?” – mazkur ma'lumotni tushunmadim, izoh kerak.

“Q” – bu ma'lumot men uchun yangilik.

“–” bu fikr yoki mazkur ma'lumotga qarshiman?

Belgilangan vaqt yakunlangach, talabalar uchun notanish va tushunarsiz bo'lgan ma'lumotlar o'qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to'liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg'ulot yakunlanadi.

Natija: yoshlar ushbu mavzuni o'rganish davomida Zulfiyaning turli munosabatlar bilan o'tkazilgan suhbatlaridan xabardor bo'ladilar.

Tayanch tushunchalar: so'z, san'at, badiiy so'z, adabiy tanqid, yoshlar, ijodkor, ijod va g'oya, mavzu.

TAQDIMOTLAR

Birinchi mashg'ulot: Zulfiyaning she'riy kitoblari

O'tkazish shakli: taqdimot

Taqdimotda Zulfiya umri davomida ko'plab she'riy kitoblar nashr qildirgani, ulardan saylanmasiga 13ta she'riy turkumidan she'rlar saralanib kiritilgani aytiladi. "Hayot vaqaraqlari", "Hijron kunlarida", "Hulkar", "Men tongni kuylayman", "Yuragimga yaqin kishilar", "Dugonalar bilan suhbat", "Gullarim", "She'rlar", "O'ylar", "Visol", "Yillar, yillar", "Tong bilan shom aro", "Daftarlarni varaqlaganda" kitoblaridan talabalar xabardor bo'ladilar.

Qo'llash: mashg'ulot pedagog, adabiyotshunos, ma'naviyat targ'ibotchilari, hayot tajribasiga ega bo'lgan mutaxassislar bilan birgalikda olib boriladi.

Natija: Shoira ijodni o'rganish orqali talabalar Zulfiya ijodi borasidagi bilimlarini mustahkamlaydilar.

Tayanch tushunchalar: Zulfiya, she'riy janr, kitob, lirika, doston, lirik qahramon, hijron va ayriliq motivi, sadoqat va vafo kuychisi.

Ikkinchi mashg'ulot: Zulfiya dostonlari

O'tkazish shakli: taqdimot

Zulfiyaning 1985-yil nashr qilingan "Tanlangan asarlar"ining "Mushoira" deb atalgan ikkinchi tomiga uning sakkiz dostoni kiritilgan. Bulardan "Zaynab va Omon" Hamid Olimjonning shu nomli dostoniga yozigan librettodir. "Xotiram siniqlari" dostoni ijodkorning eng oxirgi dostoni hisoblanadi.

"Uni Farhod der edilar" dostoni Qobil qori xotirasiga bag'ishlangan.

Bu dostonning ifoda uslubidan shoira Hamid Olimjon ijodidan oziqlangani namoyon bo'ladi. Hamid Olimjonga xos takrorlar, so'zni ta'kidlash orqali unga ma'no yuklash shubhasiz ijodiy ta'sir natijasidir:

*Takror etar tog'lardagi qor,
Takror etar kelganda bahor.
Shunda yashar asrlar bo'yi,
Halok bo'lgan san'atkor kuyi.*

Dostonga hayotiy voqelik asos bo'lgan. Akademik Naim Karimov dostonning yaratilish tarixiga to'xtalib, shunday yozadi: "*Uning yoqimli ovozi bilan yozilgan "So'lim" qo'shig'i minglab plastinkalar orqali qariyb har bir o'zbek xonadoniga*

kirib, ular qalbilan bir umrga joy olgan edi. 30-yillar oxirida sahnalashtirilgan “Farhod va Shirin” operasida bosh partiyani katta mahorat bilan ijro etib, Zulfiyaning mehr-etiborini qozongan edi u”. Qobil qori Ukarina frontida qattiq yaralanadi. Shunga qaramay, qaddini tik tutib, “Farhod va Shirin”dagi mashhur ariyani aytib yiqilgan ekan. Qobil qorining so‘nggi lahzalardagi vatanparvarligi jangchilarga qatta ruhiy kuch beradi. Qobil qori haqidagi ushbu ma’lumot Zulfiyaga ilhom beradi. Doston yoziladi. Doston fojiali yakun topsa ham, nekbin ruh bilan yozilganligi urush davri adabiyotining muvaffaqiyatini ta’minlagan omil hisoblanadi.

“Mening hamma she’rlarim yurakdan keladi”,– deb aytadi shoira bir o‘rinda. Shoiraning “Mushoira” she’ri uning bu fikriga dalil bo‘la oladi. 1956-yilda Dehlida Osiyo mamlakatlari yozuvchilarining birinchi konferensiyasi bo‘lib o‘tadi. Konferensiyada Osiyodagi 17 mamlakat yozuvchilari ishtirok etadilar. Ana shu yerda katta adabiy musobaqa – mushoira o‘tkaziladi. Shu yerda qiziq hol yuz beradi. Fayz Ahmad Fayzning she’rini yig‘ilganlar o‘n marta takroran o‘qitishadi va majlis ahli bu she’rni yod olishadi. Hindlarning o‘ziga xos mushoirasi shoiraga qattiq ta’sir qiladi. Oradan ikki yil o‘tgach, Toshkentda Osiyo va Afrika mamlakatlari yozuvchilari konferensiyastiga tayyorgarlik ko‘rilayotgan paytda Zulfiya “Mushoira” she’riga nuqta qo‘yadi va u “Qizil O‘zbekiston” gazetasida chop etiladi. Mazkur she’r samimiy e’tirof, nozik kuzatishlardangina iborat bo‘lmay, ayni damda shoiraning mushoiraga muhabbati sezilib turadi.

*Go‘zal tuproq uzra quyildi oqshom,
Kunduz olar dam,
Jo‘shqin mushoira etadi davom,
Do‘stim, kel sen ham!*

“Mushoira” shoira samimiyatidan tug‘ilgan lirik dostonidir. Odatda, mushoiralar oqshomda – odamzot kunduzgi hayotdan tin olgan paytlarda uyushtirilgan. Sharqqa xos bu an’ana “Mushoira”ning debochasida ta’kidlanadi. Adabiy mushoira do‘stlikka payvand bo‘lishi, do‘stlik san’atkor mahorati, san’at qoidasi – qofiya, misra, so‘z bahsida tug‘ilishini o‘zining estetik qarashlari asosida ko‘rsatib bergan.

*Qay dil chamani boy, jozib nafasi,
Kimning fikri o‘tkir, teran, bokira?
Bu gurung – shoirlar musobaqasi –
Sharq she’riy chamani, bu mushoira!*

Shoira doston bir necha o‘rinda: “*Jo‘shqin mushoira etadi davom, Do‘stlar bo‘lib jam*”,– deya mushoiraning davomiyligiga e’tibor qaratib boradi. She’r yurakdan silqib keladi. Shuning uchun mushoirada muhtasham zallarga hojat yo‘q. Yuraklar jo‘r, ovozlari hamohang bo‘lgan yer – she’r bog‘i, she’r makonidir. “*Lekin hokim edi davrada ilhom Va jasur qalam*”. Shoira “*O‘zbek supasiday*

sahnada” *“Nil qudrati”, “Gang zamzamasi”*day dil she’riyati namoyon bo‘layotganiga e’tiborni tortadi. Bu *“haqiqat va nurga intilgan yurak”*lar mushoirasi edi. Mushoira sharqona urf-odatiga binoan o’sha yurtning urf-odatlariga chuqur ehtirom samarasi o‘laroq amalga oshgani ham shoira nazaridan chetda emas. Chordana qurib o‘tirilgan gilam atrofidagi poyabzallar millat qiyofasiga chizgi beradi. Zero millat qiyofasi uning har bir narsasida aks etadi.

Hindistonning mohir mirishkor kosib san’ati, Xitoyning bejirim, Bag‘dodning puxta oyoq kiyimlari, *“Mo‘g‘ulcha etiklar Panjob kafshiga Ertak so‘zlaganday egilib”* turishigacha ayolning sinchkov nigohidan omon qolmaydi. Shu orada shoira o‘z oyoq kiyimiga sekin nazar tashlab qo‘yishni ham unutmaydi: *“Yomon emas, Ahmad, mohir, kamtarin Vatandosh, ishingga olqish o‘qidim”*. Shu tariqa *“Qo‘shiq yuraklardan daryoday”* oqayotgan pallaga zangori oqshomning go‘zal tarjimonlik qilishi “Mushoira” husniga husn qo‘shadi.

“Mushoira” she’ri Hind diyorida ilk mushoiradan so‘ng oradan birmuncha vaqt o‘tib o‘zbek diyorida navbatdagi yig‘in oldidan yozildi. Shoira mushoira ko‘ngillar bahsi doimiy davom etishiga tilak bildirdi:

*Davramiz mehrga to‘liq bir olam,
Do‘stlar bari jam,
Buyuk mushoira etadi davom,
Kelingiz siz ham!*

Shoir va yozuvchilar ijodida bag‘ishlovlar, xotira-esselar uchrab turadi. Ammo bir ijodkor boshqa ijodkorni yonidan kuzatib, uning ruhiy holatlarini qalamga tushirish hodisasi kamdan-kam uchraydi. Zulfiyaning “Quyoshli qalam” dostoni Oybekka bag‘ishlangan ana shunday kamyob hodisalardan biridir. Oybek N.Karimovning ma’lumot berishicha, Buxoro amirligi tarixini yozishni reja qiladi. Zulfiya Oybek va Zarifa Saidnosirova bilan mana shu safarga otlanadi. Olin yo‘lda shoir haqidagi doston shoiraoning ongida pishib yetiladi. Ikki-uch kunlik qisqa safar shoirada katta bir dostonning yaratilishiga asos beradi.

Doston yo‘l safari, yo‘l ta’rifi bilan boshlangan. Ammo u o‘zining birlamchi ma’nosidan kengayib, falsafiy ma’no kasb etadi. Shoir poetik olamini akslantiruvchi ko‘zguna aylanadi. Unda shoir umri sarhisob qilinadi. Oybekning: *“Yashash kerak daryoday uyg‘oq”*, - degan xitobi doston mazmuniga singdiriladi.

“Quyoshli qalam” faqat Oybek haqida emas, uning vafodor ayoli Zarifaxonim uchun ham qo‘yilgan haykaldir. Zulfiya dostonning ikki-uch o‘rnida bu ayolga ishora qilib o‘tadi. Mana shu o‘rinlarda xotinning erga mehri, muhabbati, ardog‘i va alqovi bilinib turadi.

*– Oybek ishlayapti, deydi baxtiyor.
Xotini adibga qiladi imo.
Taqdir adibga hamdam etgan yor
Qalamday vafodor, ilhomday zebo.*

Zulfiya Oybekning baxti umrining Zarifaday ayol bilan tutashganida, deb bildi. **“Vijdoniday toza, hayotday dono”** ayol Oybekning sertashvish umrida munis hamdami bo‘ldi. Zulfiya Zarifaxonimning **“eriday zahmatkash, eriday tanti”** ekanligini yashirib o‘tirmadi. Zarifaxonimga berilgan baho Oybekka berilgan baho edi.

Shoiraning qisqalikka intilish, fikrni ixcham siqiq obrazli ifodalash prinsiplari uning dostonchilik mahoratida ham ko‘rinadi. “Uni Farhod der edilar”, “Quyoshli qalam”, “Xotiram siniqlari” lirik dostonlari ixcham yozilgan. Ko‘proq lirik tuyg‘ularga hamohang katta she‘rni yodga soladi.

“Zulfiya she‘riyati intellektual va psixologik she‘riyat”,– deb yozadi S.Mamajonov. – U tahliliy, falsafiy, o‘ychan, ayni chog‘da manzarali. Shoira hissiyot oqimini, kechinma manzarasini, o‘tkir dramatik holatni ham, dramatismning cho‘qqisi – fojeiy kolliziyalarni ham chizadi. Unda vaqt va makon qamrovi keng, yaxlit. Ijodida xotira, taqdiridosh, yuragiga yaqin kishilar, kelajak ohanglarining barqarorligi shundan”.

“Xotiram siniqlari” Zulfiya ijodining alohida bosqichi hisoblanadi. Bu doston ijodning hamisha insonni mahliyo etadigan tomonlari bo‘laverishining isbotidir.

Tayanch tushunchalar: doston, lirik doston, “Mushoira”, “Quyoshli qalam”, “Uni Farhod der edilar”, “Xotiram siniqlari”.

IX. O‘QUV-USLUBIY ADABIYOTLAR VA ELEKTRON RESURSLARI RO‘YXATI:

Asosiy darslik va o‘quv qo‘llanmalar

1. Karimov N. va boshqalar. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. –T.: O‘qituvchi,1999.
2. Sodiq S. Yangi o‘zbek adabiyoti tarixi. –T.: “O‘qituvchi” NMIU, 2019.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Qozoqboy Yo‘ldosh. So‘z yolqini. –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.
2. Karimov N. Zulfiya (ma‘rifiy-biografik asar). –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015.
3. Umurov H. Tahlil chizgilari. –T.: “Muharrir”, 2013.
4. Sharafiddinov. O. Tanlangan asarlar. –T.: “Sharq”, 2019.
5. Shalola. Saylanma. 3 jildlik. 1-jild –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1985.
6. Mushoira. Saylanma. 3 jildlik. 2-jild –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1985.
7. Kamalak. Saylanma. 3 jildlik. 3-jild –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1986.

Elektron resurslar

1. www.ziyonet.uz
2. www.e-tarix.uz
3. www.ziyouz.com
4. www.qr.natlib.uz
5. www.media.natlib.uz
6. www.diss.natlib.uz